

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กำชัย ทองหล่อ, หลักภาษาไทย, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บำรุงสาส์น, ๒๕๐๕.

กาญจนา นาคสกุล, ระบบเสียงภาษาไทย, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.

จันทบุรี, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, ปทานุกรมบาลี - ไทย - อังกฤษ - สันสกฤต, กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

ฉลาค บุญลอย, ประวัติวรรณคดีบาลี ตอนที่ ๑, กรุงเทพมหานคร : มหาคุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

ชาตฤกษ์ฤทัย ปฐม ภาโค - จตุตถ ภาโค, กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๖๓.

ชินวรสิริวัฒน์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง, พระคัมภีร์อภิธานปทีปิกา, กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๘.

คำทรงราชานุภาพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, เรื่องประคิษฐานสยามวงศ์ในลังกาทวีป, คณะสงฆ์พิมพ์เป็นอนุสรณ์ ในงานพระเมรุพระศพ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ๒๕๐๓.

_____, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, กรุงเทพมหานคร : บริษัทสยามกลการพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานศพ นายไถลง พรประภา, ๒๕๑๑.

ชุมนุมปद्यุทธกถาย ปฐม โภาโค อภุสโหม โภาโค, กรุงเทพมหานคร :

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๕๕.

เทพครุณานุกิจิษฐ์ หลวง; บาลีไวยากรณ์พิเศษ เล่ม ๗, ๘, กรุงเทพมหานคร :

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๓.

นาคะประทีป, บาลีอภิธานปทีปิกา และสุจิ, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไท,

๒๔๖๔.

ปรมัตถทีปนี นาม ชุททกนิกายปद्यุทธกถา เถรคตาวณณนาย ปฐม โภาโค,

กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๔๖๔.

ปรมัตถโชติคกาย นาม ชุททกนิกายปद्यุทธกถาย วิวิธสุตตวณณนา, กรุงเทพมหานคร :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๖.

ประสิทธิ์ กาศย์กลอน, การศึกษาภาษาไทยตามแนวภาษาศาสตร์, กรุงเทพมหานคร :

ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๘.

บรรจบ พันธุเมธา, บาลีสันสกฤตในภาษาไทย, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์-

มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๘.

พระวิสุททธิสมโพธิ (เจียม), กัจจายนมูลี นาม ปกรณ์, กรุงเทพมหานคร :

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๗๖.

พระพุทธิปิยเถระ, รูปลัทธิปกรณ์, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรประเสริฐ,

๒๕๐๗.

พระเทพเมธาจารย์ (เซา), ตำราเรียนบาลีไวยากรณ์กัจจายนสนธิ, กรุงเทพ-

มหานคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๖.

_____, แบบเรียนวรรณคดีบาลีประเภทคัมภีร์บาลีไวยากรณ์, กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๔.

มิลินทปัญหา, กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๖.

มงคลดถุทีปนียา ปฐม ภาค - ทุติโย ภาค, กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

โมคคัลลานเถระ. โมคคัลลาน วุยากรณ์, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ, ๒๕๒๑.

มหายสเถระ, กัจจายนเภทปกรณ์, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ, ๒๕๒๑.

ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๑๓.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา, บาลีไวยากรณ์ ภาคที่ ๑, ๒, กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

————, วินัยมุข เล่ม ๓, กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๑.

วิสุทธิมคฺคสุตฺต นาม ปกรณวิเสสสุตฺต ปฐม ภาค, กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑.

วิไลวรรณ ชนิฐนันท์, ภาษาและภาษาศาสตร์, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๑.

สยวามรฺคฺสุตฺต เตปิฏกั, เล่ม ๑๐, กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

————, เล่ม ๑๒, กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

————, เล่ม ๒๕, กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

————, เล่ม ๒๖, กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

แสง มนวิฑูร, รวมบทความของศาสตราจารย์ แสง มนวิฑูร, กรุงเทพมหานคร :

๒๕๑๘.

————, (ผู้แปล) บาลีมหาไวยากรณ์, กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณ-
ราชวิทยาลัย, ๒๕๐๒.

แสง มนวิฑูร, (ผู้แปล) ชินกาลมาลีปกรณ์, กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร,

๒๕๑๗.

สุไร พงษ์ทองเจริญ, การศึกษาเรื่องของภาษา, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย-
ศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๑๕.

สำอาง ทิรัญบุญระ, English Phonetics, กรุงเทพมหานคร : บริษัทคอสโม-
โพลิตัน จำกัด, ๑๙๗๗.

ศิลปากร กรม, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ จารึกสุโขทัย, กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๕.

หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, คำบรรยายวิชาภาษาไทย, โรงพิมพ์ตำรวจ,

๒๕๒๐.

อุดม วโรตม์ลึกขจิตต์, ภาษาศาสตร์เบื้องต้น, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา,

๒๕๑๓.

อุปกิตศิลปสาร, พระยา, หลักภาษาไทย, กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช,

๒๕๑๘.

อนุমানราชชน, พระยา, นิรุกติศาสตร์ ภาค ๑ - ๒, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

รุ่งเรืองธรรม, ๒๔๘๕.

อัญชลี ผาสุขนิรันดร์, English Phonetics, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕.

อภิธรรมมุตตสดกทปาลิยา สห อภิธรรมมุตตวิภาวินี นาม อภิธรรมมุตตฎีกา, กรุงเทพฯ-
มหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๖.

เอกสารอื่น ๆ

จิรายุ นพวงศ์ ม.ล., "คำบรรยายวิชาบาลีไวยากรณ์ชั้นสูง ปีการศึกษา ๒๕๑๗,"
(สรุปจากคำบรรยาย).

ทรัพย์ ประกอบสุข, "กิริยาอาชยาดิโนบาลีไวยากรณ์มูลกัจจายน์," วิทยานิพนธ์ปริญา
มหาบัณฑิต แผนกภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๒๐.

ทองใบ แทนมณี, "การศึกษาเปรียบเทียบค่านาษาและลีลาโวหารของคัมภีร์สุตตวิภังค์
และคัมภีร์ปฏฐกถา," วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกภาษาตะวันออก
บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑.

Books

Affred Wooler, Introduction to Prakrit, Bharatiya Vidhya
Prakashan, Varanasi : 1972.

Aggavamsa, Saddanīti, London : Oxford University Press, 1930.

American Corporation, The Encyclopeadi Americana, Vol. 28.
New York : 1923.

Buddhadatta Thera, The New Pāli Course Part II, Colombo :
The Colombo - Apothecaries Co., Ltd, 1974.

- Barue Anomadārshi, Introduction to Pāli, Varanasi : Prācyā
Bhārati Prakāsan, 1965.
- Bertil Malmberg (Editor), Manual of Phonetics, Amsterdam :
North Halland Publishing Company, 1978.
- Banerji S.C., An Introduction to Pāli Literature, Calcutta :
Punthi Pustak, 1964.
- Bruce L. Liles, An Introduction to Linguistics, New Jersey,
Prentice Hall, Inc., 1975.
- Charles E. Hockett, A Course in Modern Linguistics, New York:
The Macmillan Co., 1958.
- Ferdinand de Saussure, Course in General Linguistics, New York:
Mc. Graw Hill Book Company, 1966.
- Franklin Edgerton, Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and
Dictionary, Delhi : Motilal Banarsidas, 1972.
- Wilhelm Geiger, Pāli Literature and Language, Delhi : Oriental
Books Reprint Corporation, 1968.
- Lakshmi Nārāyana Tiwari, Kaccāyana Vyākaranam, Varanasi :
The Tora Printing works, 1962.
- Mary E. Sarawit, Linguistics I, Sri Nagarinwirote University
Pitsanulok, 1977.
- Max Muller, Sanskrit Grammar for Beginners, London : Longman
Green and Co., 1870.

- Monier Williams, A Practical Grammar of The Sanskrit Language,
Varanasi : The Chowkhamba Sanskrit Series office, 1962.
- Moreshwar Ramchandra Kale, A Higher Sanskrit Grammar, Delhi :
Motilal - Banarsidas, 1972.
- Macdonell Arthur Anthony, A Sanskrit Grammar for Students,
Delhi : Motilal Banarsidas, 1974.
- Rhys Davids T.W., The History and Literature of Buddhism,
Calcutta : Susil Gupta Private Ltd., 1962.
- Rhys Davids & William Stede, The Pāli - English Dictionary,
London : Pāli Text Society, 1972.
- Robert A. Hall Jr., Introductory Linguistics, Varanasi :
Motilal Banarsidas, 1969.
- Sadanand Singh and Kala S. Singh, Phonetics Principles and
Practice, London : University Park Press, 1976.
- Sircar D.C., A Grammar of the Prakrit Language, Delhi : Motilal
Banarsidas, 1970.
- Vasu S.C., Ashtādhyāyī of Pānini, Varanasi : Motilal Banarsidas,
1977.
- Victoria Fromkin & Robert Rodman, An Introduction to Language,
Hott Rine Hart and Winston Inc., New York : 1974.

William Dwight Whitney, Sanskrit Grammar, Delhi : Motilal
Banarsidas, 1973.

Wilhelm Geiger, Pāli Literature and Language, Delhi : Oriental
Books Reprint Corporation, 1968.

_____, (Translator), The Mahā Vamsa or the Great Chronicles
of Ceylon, London : The Pāli text Society, 1964.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก (๑)

คำแปลและอธิบายสูตร สมัญญาภิธานและสนธิ

ปณามคาลา

เสฏฐุนทีโลกมหิต์	อภิวนุทัยคัค
พุทฺธญฺจ ชมมมล	คณมุตฺตมญฺจ
สตุฏฺสส ตสฺส	วจนตฺตวรี สุโพธิ์
วภูชามิ สุตฺตหิตเมตฺถ	สุสนธิกปปี ๗
เสยฺยญฺชิเนริคนเยน	พฺฐา ลกนฺติ
คฺญจาปี ตสฺส	วจนตฺตสุโพธิเนน
อคฺคตฺตญฺจ อกฺขรปเทศุ	อโมหภาวา
เสยฺยคฺถ์โก ปทมโต	วิวัธิ์ สุเดยฺย ๗

คำแปล

ข้าพเจ้าขอน้อมไหว้ ซึ่งพระพุทฺธเจ้าผู้ประเสริฐ ผู้อันชาวโลกทั้งสาม
 บูชาแล้ว ผู้ล้าเลิศ ซึ่งพระธรรมอันหามลทินมิได้ และพระสงฆ์เป็นหมู่ที่สูงสุก
 แล้วจักกล่าวซึ่งสนธิกัปป์อันงาม อันเกื้อกูลแก่พระสูตร ในพระคำรัสของพระศาสดา
 พระองค์นั้น เพื่อการหยั่งรู้ได้โดยง่าย ซึ่งอรรถแห่งพระคำรัสอันประเสริฐของพระ
 ศาสดาพระองค์นั้น

นักปราชญ์ทั้งหลาย ย่อมได้รับซึ่งพระวณะอันประเสริฐของพระชินเจ้า
 พระองค์นั้น โดยนัยแห่งพระคำรัสอันพระชินเจ้าครัสแล้วด้วย ซึ่งอรรถของพระวณะ
 นั้น โดยการหยั่งรู้ด้วยดี ซึ่งอรรถแห่งถ้อยคำของพระชินเจ้าพระองค์นั้น เพราะ

ความที่ตนเป็นผู้ไม่มีความหลงในอักษรในบททั้งหลายด้วย เพราะเหตุนี้ ท่านผู้มี
ความต้องการด้วยพระพุทธรูปพระอัมรินทร์ พึงสลับบทต่าง ๆ เกิด

สูตรที่ ๑

สูตร. อติโถ อกฺขรสนฺญาโต.
 เนือความอันบุคคลหมายรู้ได้ด้วยอักษร

วุตติ. สพฺพวจนानมฺตโถ อกฺขเรเหว สฺนฺญาเยเต อกฺขรวิปตฺตีย
 ที อตฺตสฺส ทุนฺนยตา โหติ. ตสฺมา อกฺขรโกสลฺล
 พฺพกาโร สุตฺตนเตสุ.

เนือความแห่งถ้อยคำทั้งปวง อันบุคคลย่อมรู้ได้โดยอาศัย
อักษร ความเข้าใจเนือความผิย้อมมิได้ เพราะอักษรวิบัติ
เพราะฉะนั้น ความเป็นผู้ฉลาดในอักษรจึงเป็นสิ่งมีอุปการะ
มากในพระสูตร

คำอธิบายสูตร

อักษร หมายถึง เสียง และเครื่องหมาย หรือ สัญลักษณ์ที่ใช้แทนเสียง
ในภาษาแต่ละภาษา ซึ่งมนุษย์ได้ใช้เป็นสื่อกลางในการติดต่อสื่อสารระหว่างกันมา
เป็นเวลายาวนาน เดิมนั้นใช้เสียงเป็นสื่อกลางในการติดต่อ ต่อมาจึงได้ประดิษฐ์
เครื่องหมายแทนเสียงขึ้นใช้ ในการติดต่อสื่อสารระหว่างกันนั้น มนุษย์อาจใช้เสียง
โดยตรง หรือใช้เครื่องหมายแทนเสียงเป็นสื่อกลางก็ได้ เพราะฉะนั้น ผู้จนาคัมภีร์
นี้จึงกล่าวไว้ในสูตรนี้ว่า เนือความแห่งถ้อยคำทั้งปวงบุคคลจะรู้ได้โดยอาศัยอักษร
อนึ่ง ในการใช้อักษรเป็นสื่อกลางในการติดต่อกัน จำเป็นต้องมีความรู้เรื่องอักษรวิธี
หรือระเบียบของภาษา กล่าวคือ ต้องรู้จักใช้อักษรให้ถูกต้องตามหลักภาษาหรือตาม
ที่เขานิยมใช้กัน เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเนือความนั้นได้อย่างถูกต้อง ซึ่งถ้าหากใช้

อักษรวิธีไม่ถูกต้อง ก็เป็นการยากที่ผู้อ่านจะเข้าใจเนื้อความนั้นได้ถูกต้องตรงตามเจตนารมณ์ของการสื่อความหมาย ซึ่งในกรณีนี้เรียกว่า ความเข้าใจผิดสืบเนื่องมาจากอักษรวิธี

ในพระวินัย มีข้อความกล่าวถึงการกระทำบางอย่าง ซึ่งถือว่าเป็นความผิดหลากหลาย เสื่อมเสีย ไม่ถูกต้อง เรียกว่าวินัย มี ๔ อย่าง

วินัยที่นับว่าเกี่ยวข้องกับสูตรนี้เรียกว่า กรรมวาจาวินัย หมายถึง ความบกพร่องที่สืบเนื่องมาจากการสวดกรรมวาจา เนื่องจากพระวินัยกำหนดให้มีการสวดญัตติ (ขอเสนอหรือหัวข้อแห่งการประชุมที่แจ้งให้สงฆ์ทราบ) และการสวดอนุสาวนา (ภาคสวดประกาศ เพื่อขอความเห็นชอบจากที่ประชุมสงฆ์) ในสังฆกรรมบางอย่าง เช่น อุบสมบทกรรม เป็นต้น

ในการสวดนี้ ผู้สวดจะต้องสวดให้ถูกต้อง กล่าวคือ ออกเสียงให้ถูกต้อง เช่น ถ้าสวด สุณาตุ เป็น สุณาตุ หรือ สวด ปตตกลลั เป็น ปตตกลลั ก็เรียกได้ว่าสวดผิด เพราะออกเสียงสติดเป็นเสียงชนิด ถ้าสวด ฌนเต เป็น พนเต อย่างนี้ก็ถือว่าผิด เพราะเสียงชนิดเป็นสติด การสวดผิดในลักษณะดังกล่าว ถือว่าเป็นกรรมวาจา

วินัยที่เหลืออีก ๓ อย่าง ได้แก่ ๑. วัตถุวินัย ความไม่ถูกต้องที่สืบเนื่องมาจากวัตถุหรือบุคคล เช่น ให้อุบสมบทแก่คนที่มีอายุไม่ครบ ๒๐ ปี ๒. สีมาวินัย ความไม่ถูกต้องที่สืบเนื่องมาจากสีมา เช่น การสมมติสีมาใหม่ทับสีมาที่มีอยู่เดิมแล้ว ๓. ปริสววินัย ความไม่ถูกต้องที่สืบเนื่องมาจากบริษัท (ที่ประชุมสงฆ์) เช่น ในมัธยมประเทศกำหนดให้สงฆ์ตั้งแต่ ๑๐ รูปขึ้นไปให้การอุบสมบทแก่กุลบุตร ถ้าสงฆ์น้อยกว่า ๑๐ รูป ให้การอุบสมบทแก่กุลบุตร ก็ถือว่าเป็นปริสววินัย.

วิบัติ เพราะอาจทำให้ผู้ฟังเข้าใจผิดได้^๑

สูตรที่ ๒

- สุตต. ออกขราปาทย โเอกจตุตทาสีลล.
แม้อักขระทั้งหลาย มี อ เป็นต้น รวมเป็นอักขระ ๔๑ ตัว
- วุตติ. เต จ โช ออกขราปิ อการราทย นิคคหิตนุตา
เอกจตุตทาสีลล สุตตุนเตสุ โสปกการา โหนติ.
แม้อักขระทั้งหลายเหล่านั้น มี อ เป็นต้น มีนิคคหิต เป็นที่สุด
เป็นอักขระ ๔๑ ตัว มีอุปการะในพระสูตร
- อุทาหรณ. ตั ยถา อ อา อี อี อู อู เอ โโอ
ก ข ค ฉ ง จ ฉ ช ฉ ฉ
ฎ ฐ ท ฒ ณ ต ถ ท ธ น
ป ผ พ ภ ม ย ร ล ว ส ห พ อ

คำอธิบายสูตร

อักขระ หรือ อักษร ที่ใช้แทนเสียงในภาษาบาลีมีทั้งหมด ๔๑ ตัว แบ่งเป็นสระ ๘ ตัว พยัญชนะ ๓๓ ตัว เนื่องจากภาษาบาลีหรือที่เรียกกันในวงการพระพุทธศาสนาว่า ภาษามคธ เป็นภาษาที่ใช้บันทึกพระพุทธวจนะ พระสงฆ์สาวกได้ทรงจำพระพุทธวจนะ โดยทาง मुखปาสูระสืบต่อกันมา ตั้งแต่หลังสังคายนา ครั้งที่ ๑ เป็นต้นมา

^๑สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ วินัยมูข' เล่ม ๓, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๑), หน้า ๗ - ๑๑.

และได้มีการบันทึกลงในใบลานเป็นครั้งแรกที่ลังกา ประมาณ พ.ศ. ๔๑๗ ปี ภาษาบาลีจึงมีความสำคัญในฐานะเป็นภาษาคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาเถรวาทตลอดมา ดังนั้น สูตรนี้จึงกล่าวว่า อักษรทั้งหลาย (ในภาษาบาลี) มีอุปการะในพระสูตร

สูตรที่ ๓

สุตฺต. ตฺตโถทนฺตา สฺรา อฏฺฐ.

บรรดาอักษรทั้งหลายเหล่านั้น อักษร ๘ ตัว มี โอ เป็นที่สุด เรียกว่า สระ

วฺจฺจฺติ. ตฺตฺต อฏฺฐเวสุ อการาทีสุ โอทนฺตา อฏฺฐ สฺรา นาม โหนฺติ.

บรรดาอักษรทั้งหลายเหล่านั้น มี อ เป็นต้น อักษร ๘ ตัว มี โอ เป็นที่สุด ชื่อว่า สระ

อุทาหรณ. ตํ ยถา อ อา อิ อี อู อู เอ โอ

คำอธิบายสูตร

สูตรนี้เป็นสูตรที่อธิบายสูตรที่ ๒ โดยต้องการบอกให้ทราบว่าในจำนวนอักษร ๔๑ ตัว ในภาษาบาลีนั้น แบ่งเป็นสระเสีย ๘ ตัว คือ อ อา อิ อี อู อู เอ โอ

สูตรที่ ๔

สุตฺต. ลหฺมตฺตา ตโย รสฺสา

(สระ) มีมาตราเบา ๓ ตัว ชื่อว่า รัสสะ

วฺจฺจฺติ. ตฺตฺต อฏฺฐสุ สฺเวสุ อการาทีสุ ลหฺมตฺตา ตโย สฺรา รสฺสา นาม โหนฺติ.

บรรดาสระ ๔ ตัว เหล่านั้น มี อ เป็นต้น สระมีมาตราเบา
๓ ตัว ชื่อว่า รัสสะ

อุทาหรณ. คํ ยถา อ อิ อุ อิติ รัสสะ นาม โทหนฺติ.

คำอธิบายสูตร

รัสสะสระ คือ สระเสียงสั้น ได้แก่ สระที่มี ๑ मात्रา ๑ मात्रาเท่ากับ
ระยะเวลาในการคิดนิ้วมือ หรือการกระพริบตาครั้งหนึ่ง สระเสียงสั้นในภาษาบาลี
มี ๓ ตัว คือ อ อิ อุ

สูตรที่ ๕

สุกต. อยฺเย ทิฆา.

(สระทั้งหลาย) เหล่าอื่น (จากรัสสะ) เป็นทิฆะ

วฺกฺติ. คตฺถ อฏฺฐสุ สเวสุ ทิหิ รัสเสหิ อยฺเย ปญฺจ สวา
ทิฆา นาม โทหนฺติ.

บรรดาสระ ๔ ตัว เหล่านั้น สระ ๕ ตัวอื่นจากรัสสะ ๓ ตัว
เหล่านั้น ชื่อว่า ทิฆะ

อุทาหรณ. คํ ยถา อา อิ อุ เอ โอ

คำอธิบายสูตร

ทิฆสระ คือ สระเสียงยาว ได้แก่ สระที่ใช้เวลาในการออกเสียง
๒ मात्रา ตามมาตราคั่งกล่าวมาแล้วมี ๕ ตัว คือ อา อิ อุ เอ โอ

สูตรที่ ๒

สุตต. เสสา พยัญชานา.

(อักขระทั้งหลาย) ที่เหลือ จักเป็นพยัญชนะ

วุตติ. ฐเปตฺวา อฏฺฐ สเร เสสา อกฺขรา กการาทโย

นิกคหิตฺตา พยัญชานา นาม โหนฺติ.

เว้นสระ ๘ ตัว อักขระทั้งหลายที่เหลือมี ก เป็นต้น มีนิกคหิต
เป็นที่สุก ชื่อว่า พยัญชนะ

อุทาหรณ. คํ ยถา ก ข ค ฌ ง

จ ฉ ช ฌ ญ

ฎ ฐ ท ฒ ณ

ด ถ ท ฐ น

ป ผ พ ภ ม

ย ร ล ว ส ห ฬ อํ อิติ พยัญชานา

นาม โหนฺติ.

คำอธิบายสูตร

นอกจากสระ ๘ ตัว ที่กล่าวมาแล้ว อักขระที่เหลืออีก ๓๓ ตัว มี ก เป็นต้น
มีนิกคหิตเป็นที่สุก เรียกว่า พยัญชนะ ได้แก่

ก ข ค ฌ ง

จ ฉ ช ฌ ญ

ฎ ฐ ท ฒ ณ

ด ถ ท ฐ น

ป ผ พ ภ ม

ย ร ล ว ส ห ฬ อํ

สูตรที่ ๗

สุตต. วคฺคา ปญฺจโส มนฺตา.

พยัญชนะทั้งหลาย มี ม เป็นที่สุด จัดเป็นวรรคได้ ๕ วรรค

วุตฺติ. เศลํ โช พยฺยชนานํ กการาทโย มการนฺตา ปญฺจปญฺจโส
อฺกฺขรวนฺโต วคฺคา นาม โหนฺติ.

บรรดาพยัญชนะทั้งหลายเหล่านั้น อักขระทั้งหลายมี ก เป็นต้น
มี ม เป็นที่สุด จัดเป็นวรรคได้ ๕ วรรค วรรคละ ๕ ตัว

อุทาหรณ. คํ ยถา

ก ข ค ฌ ง

จ ฉ ช ฌ ญ

ฎ ฐ ท ฒ ณ

ด ถ ท ฑ น

ป ผ พ ภ ม อิติ วคฺคา นาม โหนฺติ.

คำอธิบายสูตร

พยัญชนะในภาษาบาลี ๓๓ ตัว นั้น แบ่งออกเป็น ๕ พวก (วรรค) ตาม
ฐานกรณ์ของพยัญชนะนั้น ๆ เช่น พวกที่เกิดที่คอ เรียกว่า ก วรรค พวกที่เกิดที่
เพดานเรียก จ วรรค พวกที่เกิดที่มูทหะเรียกว่า ฎ วรรค พวกที่เกิดที่ฟันเรียกว่า
ด วรรค พวกที่เกิดที่ริมฝีปากเรียกว่า ป วรรค ดังนี้

ก ข ค ฌ ง เรียกว่า ก วรรค

จ ฉ ช ฌ ญ เรียกว่า จ วรรค

ฎ ฐ ท ฒ ณ เรียกว่า ฎ วรรค

ด ถ ท ฑ น เรียกว่า ด วรรค

สูตรที่ ๔

- สูตร. อํ อิติ นิคคหิตํ.
 อํ ชื่อว่า นิคคหิต
- วุตติ. อํ อิติ นิคคหิตํ นาม โหนติ.
 อํ ชื่อว่า นิคคหิต

คำอธิบายสูตร

พินทุ (จุก) อํ ซึ่ง เป็นพยัญชนะตัวสุดท้าย ในจำนวนพยัญชนะ ๓๓ ตัว นั้น เรียกว่า นิคคหิต นิคคหิตแปลว่า กดสระ หมายความว่า จะต้องใช้กับ อ อิ อุ เสมอ นอกจากนั้นยังแปลว่า กดกรรมอีกด้วย หมายความว่า เวลาออกเสียง นิคคหิต ผู้พูดไม่ต้องเปิดปากกว้าง

สูตรที่ ๕

- สูตร. ประสฺสมญฺญา ปโยเค.
 เมื่อมีความเหมาะสม ชื่ออื่น (ย่อมถูกนำมาใช้)
- วุตติ. ยา จ ปน สกฺกณฺคนฺเถสุ สมญฺญา โสสาติ วา
 อโสสาติวา ตา จ ปโยเค สติ เอเตตฺตปิ ปยุชฺชนฺเต.
 ชื่ออื่นใดที่มีอยู่ในคัมภีร์สันสกฤต คือ โสส บ้าง อโสส บ้าง
 เมื่อมีความเหมาะสม ชื่อเหล่านั้นย่อมถูกนำมาใช้แม้ในคัมภีร์นี้
- อุทาหรณ. ตตฺถ โสสวนฺโต นาม โหนติ ตํ ยถา ค ช ง ช
 ณ ญ ท ฃ ณ พ ฐ น พ ภ ม ย ร ล ว
 ห พ อิติ โสสา นาม โหนติ. อโสสา นาม โหนติ

คัมภีร์ ก ข จ ฉ ฎ ฏ ด ต ถ ภ ป ผ ส
อติ อโฆสา นาม โหนติ.

คำอธิบายสูตร

พยัญชนะโฆส คือ พยัญชนะที่มีเสียงก้อง หมายถึง พยัญชนะที่เกิดจากการ
สั่นสะบัดของเส้นเสียงในขณะที่ออกเสียง ไก่แก พยัญชนะที่ ๓ ๔ ๕ ในวรรคทั้ง ๕
และ ย ร ล ว ห พ

พยัญชนะอโฆส คือ พยัญชนะที่มีเสียงไม่ก้อง หมายถึง พยัญชนะที่เปล่งออก
มาในขณะที่เส้นเสียงปิด ไม่มีการสั่นสะเทือนของเส้นเสียง ไก่แก พยัญชนะที่ ๑ ๒
ในวรรคทั้ง ๕ และ ส

ถ้าจะวินิจฉัยตามสูตรนี้ ก็อาจกล่าวได้ว่า พระกัจจายนะผู้แต่งคัมภีร์นี้คงได้
ใช้ภาษาสันสกฤตประกอบด้วย

สูตรที่ ๑๐

สุตต. ปุพฺพมโหฐิตฺตมสฺรํ สเรณ วโทยเย.

(พึงกระทำ) พยัญชนะหน้า อันหาสระมิได้ ให้ตั้งอยู่เบื้องต่ำ
แล้วจึงประกอบเข้ากับสระ

วุตฺติ. ตตฺถ สนฺธิกตฺตฺวาโม ปุพฺพพฺพญฺชนมโหฐิตฺตมสฺรํ กตฺวา

สเรณฺจ อฺปรี กตฺวา สเรณ วโทยเย.

นักศึกษาผู้ประสงค์จะทำสนธิ กระทำพยัญชนะ (ใน) บทต้น
อันหาสระมิได้ ให้ตั้งอยู่เบื้องต่ำ และหาสระไว้เบื้องบน
แล้วพึงประกอบเข้ากับสระ

อุทาหรณ. ตตฺรายนมาที.

คำอธิบายสูตร

สูตรนี้อธิบายเกี่ยวกับขั้นตอนในการทำสนธิ (ตามวิธีการแบบโบราณ) เริ่มต้นจากการแยกสระออกจากพยัญชนะตัวสุดท้ายของบทหน้า แล้วนำเอาพยัญชนะนั้นลงไปเขียนไว้ที่บันทึกด้านล่างไป เหลือสระที่แยกออกจากพยัญชนะหน้าแล้วไว้ในบันทึกเดิม ต่อจากนั้นนำเอาสระที่แยกออกจากสระหน้าไปต่อเข้ากับบทหลัง เสร็จแล้วจึงนำพยัญชนะของบทหน้ามาเขียนไว้ที่เดิม และประกอบเข้ากับสระที่ได้สนธิกับบทหลังเรียบร้อยแล้ว เช่น ตครายมาหิ มีขั้นตอนในการทำสนธิ ดังนี้

๑. tatra ayamādi
๒. _____ a ayamādi
tatr
๓. ลบสระ a แลวที่สระหลังเป็น āyamādi
๔. นำพยัญชนะอันหาสระมีไค คือ tatr มาประกอบเข้ากับสระหลัง เป็น tatrāyamādi

สูตรที่ ๑๑

สุตค. นเย ปรี ยุคเต.

พินำ (พยัญชนะที่ไม่มีสระ) ไปสู่สระหลัง ในฐานะอันควร

วคฺติ. อสรฺ โข พยัญชนมโชรฺสิคฺติ ปรกฺขรฺ นเย ยุคเต.

พินำพยัญชนะที่ไม่มีสระ อันตั้งอยู่เบื้องล่าง ไปสู่อักษรหลัง ในฐานะอันควร

อุทาหรณ. ตคราภิริทิมิจฺเจยฺย.

คำอธิบายสูตร

ในการอธิบายเกี่ยวกับการทำสนธินั้น คัมภีร์บาลีไวยากรณ์ถือว่า ต้องมีการทำอย่างใดอย่างหนึ่งกับบทหน้าหรือบทหลัง หรือทั้งสองบทเสียก่อน จึงประกอบเข้าด้วยกัน เช่น ตฺตฺร อภิริตี อิจฺเจยฺย อธิบายได้ ดังนี้

ลป อ ที่ ตฺตฺร แล้ว ทีฆะ อ ที่ อภิริตี เป็น อา แล้วประกอบเข้าด้วยกัน เป็น ตฺตฺรภิริตี อิจฺเจยฺย แปลง นิคคหิต ที่ อภิริตี เป็น ม แล้วประกอบเข้าด้วยกัน เป็น ตฺตฺรภิริตีมิจฺเจยฺย

สูตรที่ ๑๒

สุตฺต. สฺรา สฺเร โสปี.

ลปสระในเพราะสระ

วฺจฺตฺติ. สฺรา โช สฺพเพปี สฺเร ปฺเร โสปี ปฺโปปนฺติ.

ลปสระหน้าแม่ทั้งหมด ในเพราะสระหลัง

อุทาหรณ. ยสฺสินฺทฺริยานี สมถฺจฺคตฺตานี, โนเทตฺ ภาณฺเต, สฺเมตฺยาสุมา
สงฺเขน สฺทฺธิ

คำอธิบายสูตร

สูตรนี้เกี่ยวกับสระสนธิ ลักษณะของสระสนธิ คือ บทหน้าลงท้ายด้วยสระ
บทหลังขึ้นด้วยสระ ในกรณีทีสระในบทหน้าและสระในบทหลังเป็นสระต่างวรรณะกัน
อาจจะลปสระหน้าเสียไบบ้าง ท่านให้เหตุผลในการลปไว้ว่า ในเพราะสระหลัง
ซึ่งอาจจะอธิบายได้อีกอย่างหนึ่งว่า สระหน้าใกล้สมกสันเข้ากับสระหลัง ตัวอย่างเช่น

ยสฺส อินฺทฺริยานี เป็น ยสฺสินฺทฺริยานี

สฺเมตฺ อายฺสุมา เป็น สฺเมตฺยาสุมา

สูตรที่ ๑๓

- สุตต. วา ปโร อสุสุรูปา.
 ลบสระหลังไคบาง เพราะสระที่มีรูปไม่เสมอกัน
- วุตติ. สมฺหา อสุสุรูปา สโร ปโร โลปี ปฺปโปติ วา.
 ลบสระหลังไคบาง เพราะสระที่มีรูปไม่เสมอกัน
- อุทาหรณ. จตุตาโร เม ธมฺมา, กิณฺณฺมา สมณฺโง.

คำอธิบายสูตร

ในกรณีที่สระหน้าและสระหลังเป็นสระต่างวรรณะกัน คือ มีรูปไม่เสมอกัน อาจจะไม่ลบสระหลังเสียบ้างก็ได้ สูตรนี้อธิบายไว้ว่า ลบสระหลัง เพราะสระหน้าที่มีรูปไม่เสมอกัน (กับสระหลัง)

ตัวอย่างเช่น

จตุตาโร อิเม เป็น จตุตาโรเม
 กิณฺณฺ อิมา เป็น กิณฺณฺมา

สูตรที่ ๑๔

- สุตต. กฺวาจาสุสวณฺณํ ลฺลฺลฺเต.
 เมื่อลบสระหน้าแล้ว แปลงสระ (หลัง) ให้เป็นสระต่างวรรณะ
 กันไคบาง
- วุตติ. สฺรา โซ ปฺรา ปฺพฺสเร ลฺลฺลฺเต กฺวฺจิ อสุสวณฺณํ
 ปฺปโปติ.
 เมื่อลบสระหน้า แปลงสระหลังให้เป็นสระต่างวรรณะ (ไปจาก
 เดิม) ไคบาง

อุทาหรณ. สงฺขณโนเปติ เวทญ, พนฺธุสเสว สมากโม

คำอธิบายสูตร

เมื่อลบสระหน้าแล้ว อาจแปลงสระหลังให้มีรูปเปลี่ยนไปจากเดิมไต่บ้าง
เช่น แปลง อี อี เป็น เอ แปลง อุ อุ เป็น โอ ตัวอย่างเช่น

สงฺขณํ น อุเปติ เป็น สงฺขณโนเปติ

พนฺธุสส อิว เป็น พนฺธุสเสว

การเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้ ไวยากรณ์สันสกฤตถือว่า เป็นการเปลี่ยนแปลง
แปลงชั้นคุณ

สูตรที่ ๑๕

สุคต. ที่ฆิ.

(เมื่อลบสระหน้าแล้ว) ที่ฆะ (สระหลัง)

วृคฺติ. สโร โช บโร ปุพฺพสเว ลฺลฺลฺเต กฺวจิ ฆิฆิ บฺโปติ.

เมื่อลบสระหน้าแล้ว ที่ฆะสระหลังไต่บ้าง

อุทาหรณ. สทฺธิช วิตฺตํ ปุริสฺสส เสฏฺฐํ, อนาคาเรหิ จฺภยํ

คำอธิบายสูตร

เมื่อลบสระหน้าแล้ว อาจที่ฆะสระหลังไต่บ้าง การที่สระหลังมีเสียงยาว
ขึ้นกว่าเดิมอาจอธิบายได้ว่า เป็นการชดเชยเสียงหน้าที่ถูกลบไป ตัวอย่างเช่น

สทฺธา อิช เป็น สทฺธิช

จ จฺภยํ เป็น จฺภยํ

สูตรที่ ๑๖

- สุตต. ปุพฺโพ จ.
(ทิมะ) สระหน้าควย
- วุตติ. ปุพฺโพ จ สโร ปรโลเป กเต กฺวจิ ทิมิ ปฺปโปติ.
เมื่อลบสระหลังแล้ว ทิมสระหน้าไคบาง
- อุทาหรณ. กิสุช วิคฺติ ปริสฺสส เสฏฺฐํ, สาชฺฐิ ปฏิสฺสูณิตฺวา

คำอธิบายสูตร

สระหลังหายไป ในขณะที่สระหน้ามีเสียงยาวกว่าเดิม ซึ่งสูตรนี้อธิบายว่า เมื่อลบสระหลังแล้ว ให้ทิมสระหน้าไคบาง ซึ่งอาจจะอธิบายได้อีกอย่างหนึ่งว่า สระหลังไคกลมกลืนไปกับสระหน้า และการที่สระหน้ามีเสียงยาวขึ้นกว่าเดิมนั้นก็เพื่อชดเชยกับสระหลัง

ตัวอย่างเช่น

กิสุ อิช เป็น กิสุช

สาชฺ อิติ เป็น สาชฺฐิ

สูตรที่ ๑๗

- สุตต. ยเมทนฺตฺสสาเทโส.
แปลง เอ ซึ่งเป็นสระที่สุกคัพทเป็น ย
- วุตติ. เอการสฺส อนฺตฺฏคฺสฺส สเร ปเร กฺวจิ ยการาเทโส
โหติ.
ในเพราะสระหลัง แปลง เอ ซึ่งเป็นที่สุก (ของคัพทหน้า)
ให้เป็น ย ไคบาง

อุทาหรณ. อธิคโต โข มุยายํ รมโม, คฺยาคํ เอวํ วเพยฺยํ,
คฺยสฺส ปทีนา โหนฺติ.

คำอธิบายสูตร

ในกรณีที่สระที่สุดของศัพท์หน้าเป็น เอ ศัพท์หลังขึ้นต้นควยสระ อ สระ
เอ จะกลายเป็น ย และที่กลายเป็น ย นั้นก็เพราะว่า เอ และ ย เกิดที่ฐานเพดาน
ควยกัน

ตัวอย่างเช่น

เม อยฺ เป็น มุยายํ

เต อสฺส เป็น คฺยสฺส

สูตรที่ ๑๘

สุตฺต. วโมทฺทนฺตานํ

แปลง โอ และ อฺ เป็น ว

วฺจฺจติ โอการุการานํ อนฺตฺตฺตานํ สเร ปเร กฺวจฺจ วการาเทโส
โหติ.

ในเพราะสระหลังแปลง โอ และ อฺ ซึ่งเป็นสระที่สุด
(ของศัพท์หน้า) เป็น ว ไคบาง

อุทาหรณ. อถฺวสฺส, สฺวสฺส โหติ, พฺหฺวาพาโห, วตฺถฺเวตฺถ วิหิตํ
นิจฺจํ, จกฺขฺวาปาถมาคฺจฺจติ

คำอธิบายสูตร

ถ้าหากบทหน้าลงท้ายควย โอ หรือ อฺ บทหลังขึ้นต้นควยสระ (อะ) แปลง
โอ หรือ อฺ เป็น ว เหตุที่แปลง โอ หรือ อฺ เป็น ว เพราะวว่า โอ และ อฺ และ ว

เกิดที่ฐานริมฝีปาก (โอกรุระ) เช่นเดียวกัน

ตัวอย่างเช่น

อถโข อสส เป็น อถขวสส,
โธ อสส เป็น สวสส เป็นต้น

สูตรที่ ๑๘

สุตต. สप्โพ จนฺติ.

(แปลง) ตี ทุกตัวเป็น จ

วุตติ. สप्โพติ อิจฺเจโส สหฺโต พฺยฺชโน สเร ปเร กฺวจิ
จกาวํ ปโปติ.

ในเพราะสระหลัง แปลงพยัญชนะ คือ ตัพทฺ ตี ทุกตัวให้เป็น
จ ไคบาง

อุทาหรณ. อิจฺเจตํ กุสลํ, อิจฺจสฺส วจฺนีโย, ปจฺจตุตฺตริทฺวา,
ปจฺจาหฺรติ.

คำอธิบายสูตร

ในกรณีที่หน้าลงท้ายด้วย ตี ซึ่งอาจจะเป็น ตี ในคำว่า อิติ อติ หรือ
ปติ อย่างใดอย่างหนึ่ง บทหลังขึ้นต้นด้วยสระ แปลง ตี เป็น จ แล้วชอน จ เข้ามา
อีกตัวหนึ่งเป็น จจ ซึ่งอาจจะอธิบายได้ว่า ตี ไคกลายเป็น ย (ตย) ก่อน แล้วจึง
กลายเป็น จจ ในภายหลัง

ตัวอย่างเช่น

อติ เอตํ เป็น อิจฺเจตํ
อติ อสส เป็น อิจฺจสฺส
ปฏิ อุตฺตริทฺวา เป็น ปจฺจตุตฺตริทฺวา

สูตรที่ ๒๐

สุตฺต. โท ธตฺส จ.

แปลง ฐ เป็น ท ไคบาง

วุดฺติ. ฐ อิจฺเจตฺสฺส สเร ปเร กฺวจิ ทการาเทโส โหติ.

ในเพราะสระหลัง แปลง ฐ เป็น ท ไคบาง

อุทาหรณ. เอกมิทาหํ ภิกฺขเว สมย์.

คำอธิบายสูตร

อุทาหรณ์ที่แสดงไว้ในสูตรนี้แยกได้เป็น ๓ ศัพท์ คือ เอกํ อิธิ อหํ สนธิ ส่วนแรกเป็นนิคคหิตสนธิ เพราะบทหน้า (เอกํ) ลงท้ายด้วยนิคคหิต บทหลัง (อหํ) ขึ้นต้นด้วยสระ เพราะสระอยู่หลัง แปลงนิคคหิตเป็น ม ไครูปเป็น เอกมิธิ สนธิส่วนที่ ๒ เป็นการสนธิกันระหว่าง เอกมิธิ กับ อหํ น่าจะถือว่าเป็นสระสนธิ เพราะบทหน้าลงท้ายด้วยสระ บทหลังก็ขึ้นต้นด้วยสระ อ + อ เป็น อา สำเร็จรูปเป็น เอกมิธาหํ ในกรณีนี้ว่าเป็นกรณีพิเศษอย่างหนึ่ง เพราะนอกจากสระจะเปลี่ยนแปลงไปตามลักษณะของสระสนธิแล้ว พยัญชนะภายในคำเดียวกันนั้นยังเปลี่ยนรูปไปด้วย คือ เปลี่ยนจาก ธนิต (ธ) ไปเป็น สิลิต (ท)

สูตรที่ ๒๑

วุดฺติ. อิวฺโณ ยนฺนวา.

แปลง อิ เป็น ย ไคบาง

วุดฺติ. ปุพฺโพ อิวฺโณ สเร ปเร ยการํ ปปฺโปติ วา.

ในเพราะสระหลังแปลงสระ อิ ซึ่งอยู่หน้าเป็น ย ไคบาง

อุทาหรณ. ปฏิสณฺฐารวุดฺยสฺส, สพฺพา วิคฺขณฺญเต.

คำอธิบายสูตร

ถาบทหน้าลงท่ายกวยสระ อี บทหลังขึ้นต้นกวยสระ แปลง อี เป็น ย
กล่าวคือ แปลงสระ เป็นพยัญชนะ ถาหน้า ย เป็นพยัญชนะเสียงเดียวกันซ้อนกันอยู่
๒ ตัว ลบเสียตัวหนึ่ง

ตัวอย่างเช่น

ปฏิสนธารวุคติ อสฺส เป็น ปฏิสนธารวุคฺยสฺส
วิคฺติ อนุญเต เป็น วิคฺยอนุญเต

สูตรที่ ๒๒

สุตฺต. เอวาทีสฺส ธิพุโพ จ รสฺโส.

แปลง เอ ซึ่งเป็นเบื้องต้นแห่ง เอว คัพฺทเป็น ธิ และ
รัสสะ (สระ) หน้ากวย

วุคติ. สรมฺหา ปรสฺส เอวสฺส เอการสฺส อาทีสฺส ธิกาโร
โหติ ธิพุโพ จ สโร รสฺโส โหติ นวา.

แปลง เอ ซึ่งเป็นเบื้องต้นแห่ง เอว คัพฺท ซึ่งเป็นบทหลังเป็น
ธิ เพราะสระ (แห่งบทหน้า) แล้วให้รัสสะสระ (เสียงยาว)
ในบทหน้ากวย

อุทาหรณ. ยถาวี พสุธาตญฺจ สพฺพิ, ตถาวี คุณฺวา สฺมุขนีโย

คำอธิบายสูตร

อุทาหรณ์ที่แสดงไว้ในสูตรนี้เป็นส่วนหนึ่งของคาถา สนธิที่เกี่ยวข้องกับสูตร
นี้คือ ยถา เอว เป็น ยถาวี และ ตถา เอว เป็น ตถาวี ซึ่งสูตรนี้อธิบาย
ไว้ว่า แปลง เอ แห่ง เอว คัพฺท เป็น ธิ แล้วให้รัสสะสระ อา ในคำว่า ตถา ยถา
เป็น อ กวย

สูตรที่ ๒๓

- สุคต. สรา ปกติ พยัญชนะ.
 สระ (หน้า) มีรูปเป็นปกติในเพราะพยัญชนะ (หลัง)
- วุตติ. สรา โข พยัญชนะ ปเร ปกติรูปา โหนติ.
 สระ (หน้า) มีรูปปกติในเพราะพยัญชนะหลัง
- อุทาหรณ. มโนพุพุงคมา ชมมา, ปมาโท มจฺจุโน ปหิ, คินฺโน
 ปารคโต อหุ.

คำอธิบายสูตร

การที่เสียง ๒ เสียงอยู่ใกล้กันโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงเสียงแต่อย่างใด เรียกว่า ปกติ คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีถือว่า ปกติ เป็นลักษณะหนึ่งของสนธิด้วย เนื่องจาก บทหลังขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ สูตรนี้จึงอธิบายว่า เพราะพยัญชนะหลัง

ตัวอย่างเช่น

ปมาโท มจฺจุโน ปหิ
 มโนพุพุงคมา ชมมา

สูตรที่ ๒๔

- สุคต. สเร กฺวจิ.
 ในเพราะสระ (หลัง) บาง
- วุตติ. สรา โข สเร ปเร กฺวจิ ปกติรูปา โหนติ.
 ในเพราะสระหลัง สระหน้ามีรูปเป็นปกติไต่บาง
- อุทาหรณ. โก อิมิ ปฐฺวี วิเชสฺสติ.

คำอธิบายสูตร

บทหนาลงท่ายศระ บทหลังขึ้นต้นทศระ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ นับเป็นปกติสนธิ สูตรนี้อธิบายว่า เพราะศระหลัง ศระ (หน้า) มีรูปเป็นปกติใบบาง ตัวอย่างเช่น

โก อิม ปรูวี วิเชสสติ.

สูตรที่ ๒๕

สุตค. ที่มิ.

ทีฆะ (ศระหน้า)

วุดคิ. สรา โข พยัญชเน ปเร กวจิ ที่มิ ปโปปนติ.

ในเพราะพยัญชนะหลัง ทีฆะศระ (หน้า) ไบบาง

อุทาหรณ. สมมา ฆมม วิปสสโต, เอว คาเม มุนิ จเร,
ขนติ ปรม คโป ติติกขา.

คำอธิบายสูตร

สูตรนี้ว่าทศพยัญชนะสนธิ การเปลี่ยนแปลงเสียงในที่นี้คือ ศระ อี ในคำว่า มุนิ ขนติ กลายเป็นศระ อี ซึ่งสูตรนี้อธิบายว่า เพราะพยัญชนะอยู่หลัง จึงทีฆะศระหน้า อนึ่ง เนื่องจากอุทาหรณ์ที่แสดงไว้เป็นส่วนหนึ่งของคถา จึงอาจคิดได้ว่า การที่เสียง อี กลายเป็นเสียง อี นั้น เป็นเพราะเป็นที่ต้องการศ

สูตรที่ ๒๖

สุตค. รสตี.

รัสสะ (ศระหน้า)

วฤติ สรา โข พยัญชนะ ปเร กวจิ รสฺสึ ปบุโปนฺติ.
 ในเพราะพยัญชนะหลัง รัสสะสรรหน้าไคบาง
 อุทาหรณ. โภวาทิ นาม โส โหติ, - ยถาภาวิ คุณเน โส.

คำอธิบายสูตร

สูตรนี้ว่าด้วยพยัญชนะสนธิเช่นเดียวกับสูตรที่ ๒๕ การเปลี่ยนแปลงเสียงที่เกิดขึ้น คือ เสียง อี ในคำว่า โภวาทิ และในคำว่า ยถาภาวิ กลายเป็น อิ ซึ่งสูตรนี้อธิบายว่า เพราะพยัญชนะอยู่หลัง จึงรัสสะสรรหน้า อาจจะอธิบายได้อีกอย่างหนึ่งว่า การที่เสียงสั้นลงนั้นเป็นเพราะความต้องการทางฉันทลักษณ์ คือ เป็นที่ต้องการลหุ

สูตรที่ ๒๗

สุตฺต. โลปฺยจ ตฺตรากาโร.

ลป (สรรหน้า) และลงอาคมในที่ที่ลปแล้วนั้น

วฤติ. สรา โข พยัญชนะ ปเร กวจิ โลปํ ปบุโปนฺติ.

ตฺตร จ โลเป กเต อการากโม โหติ.

ในเพราะพยัญชนะหลัง ลป (สรรหน้า) เสียไคบาง แล้ว
 ลง อ อาคมในที่ที่ลปแล้วนั้น

อุทาหรณ. ส สีสฺวา, ส ปญฺญฺวา, เอส ฐโม สนนฺตโน.

คำอธิบายสูตร

เสียง โอ ในคำว่า โส เอโเว หายไป แต่มีเสียง อ เข้ามาแทนที่ กลายเป็น ส เอส ซึ่งสูตรนี้อธิบายว่า ลป โอ แล้วลง อ อาคม โส มาจาก ต ศัพท์ (สันสกฤต ตฺ) และ เอโส มาจาก เวต ศัพท์ (สันสกฤต เอตฺ) รูปปรูมาวิภคติ

ของ คต และ เอกค ศัพท์ในภาษาสันสกฤตนั้นเป็น โส เอโส ก็มี เป็น ส เอส ก็มี
 กันนั้น จึงอาจคิดได้ว่า รูป ส เอส นี้มีที่ใช้ทั้งในภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต

สูตรที่ ๒๔

สุตต. ปรเทวภาโว ฐาเน.

มีการซ้อนพยัญชนะ ในที่ที่สมควร

วคฺติ. สมฺหยา ปรสฺส พฺยัญชนสฺส เทวภาโว โหติ ฐาเน.

เพราะ (สระหน้า) ซ้อนพยัญชนะหลังในที่ที่สมควร

อุทาหรณ. อิธปฺปมาโท ปุริสสฺส ชนฺตุโน, ปพฺพชฺชํ กิตฺตยิสฺสสามิ,
 จาคฺคฺทหฺสี ปญฺจทหฺสี อภิกฺกนฺตโร จนฺโท.

คำอธิบายสูตร

ในกรณีที่บทหน้าลงท้ายด้วยสระ บทหลังขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ อาจจะมี
 พยัญชนะหลัง เข้ามาอีกตัวหนึ่ง พยัญชนะที่เพิ่มเข้ามาตามสูตรนี้จะเป็นพยัญชนะที่เป็น
 เสียงเดียวกับพยัญชนะตัวแรกของบทหลัง

ตัวอย่างเช่น

อิธ ปมาโท เป็น อิธปฺปมาโท

จตุ หสี เป็น จาคฺคฺทหฺสี

สูตรที่ ๒๕

สุตต. วคฺเต โขสาโฆसानํ คตฺติปฺปฐมา.

บรรดาพยัญชนะทั้งหลายทั้งที่เป็นโฆสะ และ อโฆสะ ในวรรค
 พยัญชนะที่ ๓ และพยัญชนะที่ ๑ (ซ้อนไค)

วคฺติ. วคฺเก โข สพฺเพสํ พยฺยชฺชนานํ โขสาโฆสฺสญฺทานํ สรมฺหา
 ยถาสงฺขมํ คตฺติยปฺปฐมกฺขรํ เทวภาวํ คจฺจนฺติ ฐาเน!
 บรรคาพยฺยชฺชนะทึงหลายในวรรค ทึงทีเป็นโฆสะ และ อโฆสะ
 พยฺยชฺชนะทีหนึ่ง และพยฺยชฺชนะที ๓ ย่อมชอนไค้ ในทีทีสมคฺวารคาม
 ล่าค้บักัน

คำอธิบายสูตร

สูตรนี้ว่าด้วยกฎแห่งการชอนพยฺยชฺชนะในภาษาบาลี กล่าวคือ ในภาษาบาลี
 พยฺยชฺชนะทีจะชอนตัวเองไค้ ไค้แก่ พยฺยชฺชนะที ๑ และพยฺยชฺชนะที ๓ ในวรรคทึง ๕
 นอกจากชอนตัวเองแล้ว พยฺยชฺชนะที ๑ ยังสามารถชอนพยฺยชฺชนะที ๒ ในวรรคเดียวกัน
 ไค้ควย ในทำนองเดียวกัน พยฺยชฺชนะที ๓ นอกจากจะชอนตัวเองแล้ว ยังชอนพยฺยชฺชนะที
 ๔ ในวรรคเดียวกันไค้อีกควย ส่วนพยฺยชฺชนะทีสุคฺวารค ชอนหน้าพยฺยชฺชนะทีอื่นในวรรค
 เดียวกันไค้ทุกควย

ตัวอย่างเช่น

จ ฌานพลฺ เป็น จชฺฌานพลฺ
 ยตฺร สฺวิตํ เป็น ยตฺรญฺญสฺวิตํ

สูตรที่ ๓๐

สุคฺค. อํ พยฺยชฺชนเ นนฺคคหิตํ.
 ในเพราะพยฺยชฺชนะ (อยุ้หลัง) นนฺคคคคคคเป็น อํ (ตามเคิม)

วคฺติ. นนฺคคหิตํ โข พยฺยชฺชนเ ปเร อํ อิติ โทคิ.

ในเพราะพยฺยชฺชนะหลัง นนฺคคคคคคเป็น อํ (ตามเคิม)

อุทาหรณ. เอวํ วคฺเต, ตํ สาธุคิ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา.

คำอธิบายสูตร

สูตรนี้ว่ากายนิกคหิตสนธิ เพราะบทหน้าลงท้ายกายนิกคหิต บทหลังขึ้นต้น กายสระหรือพยัญชนะ ในกรณีของสูตรนี้ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเสียงจึงเรียกว่า ปกติ นิกคหิตสนธิ แต่เนื่องจากตัวอย่างที่แสดงไว้ในสูตรนี้ บทหลังขึ้นต้นกายพยัญชนะ ดังนั้นท่านจึงอธิบายไว้ว่า เพราะพยัญชนะหลังนิกคหิตคงเป็น อ คตามเดิม

สูตรที่ ๓๑

สุตต. วคฺคนํ ตํ วา วคฺเค.

(แปลง) นิกคหิตเป็นพยัญชนะที่สุควรรค ในเพราะพยัญชนะ
วรรค

วคฺคิ. วคฺคญฺเต พฺยญฺชเน ปเร นิกฺคหิตํ โฆ วคฺคนํ วา
ปโปปคิ.

แปลงนิกคหิตเป็นพยัญชนะที่สุควรรค ในเพราะพยัญชนะวรรค
ข้างหลัง

อุทาหรณ. คณฺนิพฺพุตํ, ธมฺมญฺจเร สุจริตํ.

จิริมฺปวาสิ ปุริสี.

คำอธิบายสูตร

ในกรณีที่บทหน้าลงท้ายกายนิกคหิต บทหลังขึ้นต้นกายพยัญชนะวรรค นิกคหิต
อาจกลายเป็นพยัญชนะที่สุควรรคในวรรคเดียวกันกับพยัญชนะหลังได้

ตัวอย่างเช่น

คํ นิพฺพุตํ เป็น คณฺนิพฺพุตํ

ธมฺมํ จเร เป็น ธมฺมญฺจเร

สูตรที่ ๓๒

สูตร. เอแห้ว.

แปลงนิกคหิต เป็น ญ ในเพราะ เอ และ ห

วृคฺติ. เอกาเว จ ทกาเวจ นิกคหิตํ โข ญการํ ปโปปฺติ
วา.

ในเพราะ เอ และ ห อยู่ข้างหลัง แปลงนิกคหิตเป็น ญ
ไคบาง

อุทาหรณ. ปจฺจตุญฺเวย ปรินิพฺพายิสฺสามิ, ญฺเวยเวทฺถ ปฏฺิพฺจฺนามิ,
เอวญฺหิ.

คำอธิบายสูตร

ถ้าเอ หรือ ห อยู่ข้างหลัง นิกคหิตอาจจะเปลี่ยนเป็น ญ

ตัวอย่างเช่น

ปจฺจตุํ เอว เป็น ปจฺจตุญฺเวย

เอว หิ เป็น เอวญฺหิ

สูตรที่ ๓๓

สูตร. สเยจ.

แปลงนิกคหิตพร้อมทั้ง ย เป็น ญ

วृคฺติ. นิกคหิตํ โข ยกาเว ปเว สห ยกาเรน ญการํ
ปโปปฺติ วา.

ในเพราะ ย อยู่ข้างหลัง แปลงนิกคหิตพร้อมทั้ง ย เป็น ญ
ไคบาง

อุทาหรณ. สญฺญโฏโก สญฺญุตฺตํ

คำอธิบายสูตร

ถาบทหน้าลงท่ายกวยนิกคหิต บทหลังขึ้นต้นกวย ย นิกคหิตจะกลายเป็น ญ และ ย ในบทหลังก็จะกลายเป็น ญ ไปกวย

ตัวอย่างเช่น

สํ โยโค เป็น สญฺญโฏโก

สํ ยุตฺตํ เป็น สญฺญุตฺตํ.

สูตรที่ ๓๔

สุตฺต. มหา สเร.

ในเพราะสระ (แปลงนิกคหิต) เป็น ม เป็น ท

วุตฺติ. นิกคหิตสฺส โข สเร ปเร มการทการาทเสว.

ในเพราะสระหลัง แปลงนิกคหิตเป็น ม เป็น ท ไต่บาง

อุทาหรณ. ตมหนํ พฐุมิ พฺราหมณฺ, เอตทโวจ สุตฺตา.

คำอธิบายสูตร

บทหน้าลงท่ายกวยนิกคหิต บทหลังขึ้นต้นกวยสระ นิกคหิตจะกลายเป็น ม เป็น ท ตัวอย่างเช่น ตํ อหํ เป็น ตมหนํ เอตํ อโวจ เป็น เอตทโวจ เอต ศัพท์ในภาษาบาลีในคำว่า เอตทโวจ นั้น ในภาษาสันสกฤตจะเป็น เอตตฺ และ เอตตฺ อาจกลายเป็น เอตท ได้ ดังนั้น น่าจะคิดได้ว่า ลักษณะอย่างนี้ที่มีไต่ทั้งใน บาลีและในสันสกฤต

สูตรที่ ๓๕

สูตร. ยวมทนกรพ้า จากมา.

ลง ย ว ม ท น ต ร และ พ อ ค ม ไคบาง

รูปุติ. สเร ปเร ยก้าโร วกาโร มกาโร ทหาโร นกาโร
ตกาโร พกาโร อีเม อาคมา โหนติ วา.

ในเพราะสละหลัง ลงอาคมเหล่านี้ คือ ย ว ม ท น
ต ร พ

อุทาหรณ. นยิมสส วิชชา, ยถายิทิ จิตตัม, มิตี ฆนตา รูปุทิกขติ,
สีตคา เต ลหุเมสสติ, กรุเมสสติ อสโส ภาโร
กสามิว, สมมทญ.ญา วิมุตตานัม, จิรณนายติ อีโต นายติ,
ตสมาติห, ภิกขเว, สพภิเรว สมาเสถ, ฉพภิญญา.

คำอธิบายสูตร

ในกรณีที่ยบหน้าลงท้ายควยสระ บทหลังก็ขึ้นต้นควยสระ อาจแทรกพยัญชนะ
ระหว่างสระสองตัวนั้นไคบาง พยัญชนะที่ใช้แทรกลงไปไคระหว่างสระมี ๘ ตัว ค้วยกัน
คือ ย ว ม ท น ต ร พ อุทาหรณที่แสดกไว้มีคั้งนี้

ย เช่น ยถายิทิ ว เช่น รูปุทิกขติ ม เช่น ลหุเมสสติ ท เช่น
สมมทญญา

ย เช่น อีโต นายติ ต เช่น ตสมาติห ร เช่น สพภิเรว

พ เช่น ฉพภิญญ

สูตรที่ ๓๖

- สุตต. กวจิ โอ พยัญจน.
 ในเพราะพยัญชนะ (หลัง) ลง โอ อากม ไคบาง
- วุตติ. พยัญจน ปเว กวจิ โอการากโม โหติ.
 ในเพราะพยัญชนะหลัง ลง โอ อากม ไคบาง
- อุทาหรณ. ปโรสหสฺสํ ภิกขุสฺสํ, สรโทสฺสํ.

คำอธิบายสูตร

บทหน้าลงทหายกวยสระ (อ) บทหลังขึ้นคนกวยพยัญชนะ เสียง อ อาจะ กลายเป็นเสียง โอ เช่น พร + สหสฺสํ เป็น ปโรสหสฺสํ สรท + สฺสํ เป็น สรโทสฺสํ บาลีไวยากรณ์ถือว่าลง โอ อากม

สูตรที่ ๓๗

- สุตต. นิคคหิตฺตญฺจ.
 ลงนิคคหิตอากมไคบาง
- วุตติ. นิคคหิตฺตญฺจ อากโม โหติ สเว วา พยัญจน วา
 กวจิ.
 ลงนิคคหิต อากม ในเพราะสระบาง พยัญชนะบาง
- อุทาหรณ. จกขุํ อุทฺปาที, อวฺสีโร, อญฺญฺตานี สพฺพโส.

คำอธิบายสูตร

ในบางครั้งอาจมีการเพิ่มนิคคหิตลงในคำบางคำ เช่น จกขุํ อุทฺปาที เป็น จกขุํ อุทฺปาที อวฺสีโร เป็น อวฺสีโร หรือ อญฺญฺตานี สพฺพโส เป็น อญฺญฺตานี

สรรพโส เนื่องจากอุทาหรณ์ที่ท่านแสดงไว้นั้น บทหลังขึ้นต้นควยสระก็มี ขึ้นต้นควย
พยัญชนะก็มี ดังนั้น สูตรนี้จึงอธิบายว่า ลงนิกคหิตอาคมเพราะสระบาง เพราะ
พยัญชนะบาง

สูตรที่ ๓๔

สุตฺต. กฺวจิ โลปํ.

ลบนิกคหิตไคบาง

วฺตฺติ. นิกคหิตํ โช สเร ปเร กฺวจิ โลปํ ปนุโปติ.

ในเพราะสระหลัง ลบนิกคหิตไคบาง

อุทาหรณ. ตาสาหํ สนฺติเก, วิหฺนคฺคมิ.

คำอธิบายสูตร

ในกรณีที่บทหน้าลงท้ายด้วยนิกคหิต บทหลังขึ้นต้นควยสระ นิกคหิตอาจหายไป
ไปได้ ซึ่งสูตรนี้อธิบายว่า มีการลบนิกคหิต ตัวอย่างเช่น ตาสํ อหํ เป็น ตาสาหํ
วิหฺนํ อคฺคมิ เป็น วิหฺนคฺคมิ

สูตรที่ ๓๕

สุตฺต. พยฺยชเน จ.

และในเพราะพยัญชนะควย

วฺตฺติ. นิกคหิตํ โช พยฺยชเน ปเร กฺวจิ โลปํ ปนุโปติ.

ลบนิกคหิตในเพราะพยัญชนะหลังไคบาง

อุทาหรณ. อริยสจฺจาน ทสฺสนํ, เอตํ พุทฺธาน สาสนํ.

คำอธิบายสูตร

ในกรณีที่ยกตัวอย่างนิกคหิต บทหลังขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ นิกคหิตใน
บทหน้าอาจหายไปก็ได้ เช่นเดียวกับสูตรที่ ๓๘ อุทาหรณ์ที่แสดงไว้ส่วนมากปรากฏ
เฉพาะในคาถา ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ลักษณะนี้เกิดขึ้นเพราะกฎของฉันทลักษณ์
(ฉันทานุรักษ์)

ตัวอย่างเช่น

อริยสัจจัน ทสฺสนํ เป็น อริยสัจจัน ทสฺสนํ
เอตํ พุทฺธานํ สาสฺนํ เป็น เอตํ พุทฺธานํ สาสฺนํ

สูตรที่ ๔๐

สุตฺต. บโร วา สโร.

(ลป) สรหลังไคบาง

วฺตฺติ. นิกคหิตฺตฺมา บโร สโร โลปํ ปบฺไปตฺติ.

เพราะนิกคหิต ลปสรหลังไคบาง

อุทาหรณ. อภินนฺทฺนฺตฺติ สุภาสิตฺตํ, อุตฺตฺตฺตํ ว ยถา พิชฺ ฏฺฏฺญํ น
วฺตฺติ.

คำอธิบายสูตร

ในกรณีที่ยกตัวอย่างนิกคหิต บทหลังขึ้นต้นด้วยสระ สระอาจหายไป
ไคบาง โดยที่นิกคหิตยังคงอยู่ในรูปเดิม หรือเปลี่ยนรูปเป็นพยัญชนะแล้วไคบาง

ตัวอย่างเช่น

อภินนฺทฺ อิติ เป็น อภินนฺทฺนฺตฺติ

อุตฺตฺตฺตํ อิว เป็น อุตฺตฺตฺตํ ว

สูตรที่ ๔๑

สุตค. พยัญจน โจ วิสโยโก.

พยัญชนะ (ที่ซ้อนกัน ๒ ตัว) ลบเสียตัวหนึ่ง

วุตติ. นิกคหิตมฺหา ปรสฺมี สเร ลุคฺเต พยัญจน โจ ยถิ
สญฺโญโก โจ วิสญฺโญโก โจ โหติ

เพราะนิกคหิต (อยู่ข้างหน้า) เมื่อลบสระหลังแล้ว ถ้ามี
พยัญชนะซ้อนกันอยู่ ๒ ตัว ให้ลบเสียตัวหนึ่ง

อุทาหรณ. เควสฺ เต อาสวา, ปุปฺผสา อฺบุชฺชติ.

คำอธิบายสูตร

ในกรณีที่มีการลบสระหลังตามสูตรที่ ๔๑ ถ้าหากหลังสระที่ถูกลบนั้นมีพยัญชนะ
(ที่มีรูปเหมือนกัน) ซ้อนกันอยู่ ๒ ตัว ให้ลบเสียตัวหนึ่ง

ตัวอย่างเช่น

เควสฺ อสฺส เป็น เควสฺ

ปุปฺผ อสฺสา เป็น ปุปฺผสา

สูตรที่ ๔๒

สุตค. โค สเร ปฺถสฺสาคโม กฺวจิ.

ในเพราะสระลง ค อาคม (ในที่สุดแห่ง) ปฺถ ศัพท์ ไคบ้าง

วุตติ. ปฺถ อิจฺเจตสฺส. อนฺเต สเร ปเร กฺวจิ คการากโม
โหติ.

ในเพราะสระหลังลง ค อาคม ในที่สุดแห่ง ปฺถ ศัพท์ไคบ้าง

อุทาหรณ. ปฺถเกว.

คำอธิบายสูตร

สูตรนี้นับว่าเป็นกรณีพิเศษ เพราะเกี่ยวกับ ปุถ ศัพท์โดยเฉพาะ กล่าวคือ ปุถ ศัพท์อยู่ข้างหน้า สระ เอ แห่ง เอว ศัพท์ อยู่ข้างหลัง ลง ค อากม หาย ปุถ ศัพท์ กิ่งนี้

ปุถ เอว เป็น ปุถเคว

สูตรที่ ๔๓

สุตค. ปาสฺส จานฺโต รสฺโส.

ลง ค อากม (ในที่สุด) แห่ง ปา ศัพท์ แล้วรัสสระที่สุก
แห่ง ปา ศัพท์ควย

วฤคิ. ปา อิจฺเจตฺสฺส อนฺเต สเว ทการากโม โหติ อนฺโต
สโร รสฺโส โหติ.

ในเพราะสระหลังลง ค อากม ในที่สุดแห่ง ปา ศัพท์ แล้ว
รัสสระที่สุกแห่ง ปา ศัพท์ควย

อุทาหรณ. ปเคว วฤคยฺสฺส

คำอธิบายสูตร

ในกรณีที่บทหน้าเป็น ปา ศัพท์ บทหลังเป็น เอว ศัพท์ ลง ค อากม ในที่สุด
แห่ง ปา ศัพท์ แล้วรัสสระ อา แห่ง ปา ศัพท์ควยเป็น ปเคว

สูตรที่ ๔๔

สุตค. อพฺโภ อภิ.

แปลง อภิ เป็น อพภ

วृत्ติ. อภิ อิจฺเจตสฺส สเว ปเว อพฺภาเทโส โหติ.

ในเพราะสระหลัง แปลง อภิ เป็น อพภ

อุทาหรณ. อพฺภทีริติ, อพฺภกฺกจฺฉติ.

คำอธิบายสูตร

อภิ อาจแปลงรูปเป็น อพภ ไ้ เมื่อมีสระอยู่ข้างหลัง อาจจะได้ว่าการเปลี่ยนแปลงรูปของ อภิ นั้น เป็นไปตามขั้นตอนดังนี้คือ อภิ - อภฺย - อพภ
ตัวอย่างเช่น

อภิ อุกฺกจฺฉติ เป็น อพฺภกฺกจฺฉติ

อภิ อูทีริติ เป็น อพฺภทีริติ

สูตรที่ ๔๕

สฺตฺต. อชฺโณ อธิ.

แปลง อธิ เป็น อชฺณ

วृत्ติ. อธิ อิจฺเจตสฺส สเว ปเว อชฺณาเทโส โหติ.

ในเพราะสระหลังแปลง อธิ เป็น อชฺณ

อุทาหรณ. อชฺโณกาโส, อชฺณกฺกมา

คำอธิบายสูตร

อธิ อาจกลายเป็น อชฺณ ไ้ เมื่อมีสระอยู่ข้างหลัง และมีทางจะอธิบายได้ว่า เป็นไปตามขั้นตอนที่คล้ายคลึงกับสูตรที่ ๔๔ ดังนี้คือ อธิ - อชฺย - อชฺณ

ตัวอย่างเช่น

อภิ โอกาโส เป็น อชฺโณกาโส

อภิ อกฺกมา เป็น อชฺณกฺกมา

สูตรที่ ๔๖

สุตฺต. เต น วา อิวฺณเณ.

ในเพราะสระ อี (อยู่ข้างหลัง) ไม่ต้องแปลง อภิ เป็น อพฺก
หรือแปลง อภิ เป็น อชฺณ

วฺตุตฺติ. เต จ โช อภิ อภิ อิจฺเจตฺตส อิวฺณเณ ปเร อพฺโก
อชฺโณ อิติ วฺตุตฺตฺรปฺปา น โทหนฺติ

ในเพราะสระ อี ที่อยู่ข้างหลัง ไม่ต้องแปลง อภิ เป็น อพฺก
หรือแปลง อภิ เป็น อชฺณ

อุทาหรณ. อภิจฺฉิตฺ อภีริตฺ

คำอธิบายสูตร

อภิ หรือ อภิ ไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนเป็น อพฺก หรือ อชฺณ เสมอไป คั้งกรณี
ของสูตรนี้เป็นตัวอย่าง ซึ่งสูตรนี้อธิบายว่า เพราะสระ อี อยู่ข้างหลัง ไม่ต้องเปลี่ยน
อภิ เป็น อพฺก หรือ เปลี่ยน อภิ เป็น อชฺณ เพียงแต่สนธิกันเฉย ๆ

ตัวอย่างเช่น

อภิ อิจฺฉิตฺ เป็น อภิจฺฉิตฺ

อภิ อีริตฺ เป็น อภีริตฺ

สูตรที่ ๔๗

สุตฺต. อคิสุสฺ จานฺตสุสฺ.

และไม้แปลง ติ อันเป็นที่สุกแห้ง อติ เป็น จ

วฺตฺติ. อติ อิจฺเจตฺตฺส อนฺตญฺตฺส ติสฺทฺตฺส อิวฺณเณ ปเร
สพฺโพ จนฺตฺติ วฺตฺตฺรฺปา น โทหฺติ.

ในเพราะสระ อี อยู่ข้างหลัง ไม้แปลง ติ อันเป็นที่สุกแห้ง
อติ กัณฑ์ เป็น จ

อุทาหรณ. อตีลิกโน อตีริติ

คำอธิบายสูตร

สูตรนี้เป็นข้อยกเว้นของสูตรที่ ๑๕ ดังกล่าวมาแล้ว โดยให้เหตุผลว่า
เพราะสระ อี อยู่ข้างหลัง ไม้ต้องเปลี่ยน ติ แห่ง อติ กัณฑ์เป็น จ

ตัวอย่างเช่น

อติ อีริติ เป็น อตีริติ เป็นต้น

สูตรที่ ๔๘

สุตฺต. กฺวจิ ปฺฏิ ปติสฺส.

แปลง ปติ เป็น ปฏิ ไก่บาง

วฺตฺติ. ปติ อิจฺเจตฺตฺส สเร วา พฺยญฺชเน วา กฺวจิ
ปฏฺิอาเทโส โทหฺติ.

ในเพราะสระบ้าง พยัญชนะบ้าง แปลง ปติ เป็น ปฏิ

อุทาหรณ. ปฏิกฺติ ทาคพฺโพ, ปฏฺิหฺญฺตฺติ

คำอธิบายสูตร

ค ซึ่งเป็นพยัญชนะต้นตระกูล อาจเปลี่ยนเป็น ฎ ซึ่งเป็น มุทฺธระไค้อาจจะเป็น
เป็นควยเหตุที่ฐานทั้ง ๒ นี้อยู่ใกล้กันมาก กล่าวคือ ขณะที่ออกเสียง ค ปลายลิ้นอยู่
ที่หลังฟัน ถ้ายกปลายลิ้นขึ้นสูงก็จะเป็นเสียง ฎ ทันที

ตัวอย่างเช่น

ปติ อติ เป็น ปฏิติ

ปติ ทยุติ เป็น ปฏิทยุติ

สูตรที่ ๔๕

สุคต. ปุคฺคํ พยฺยชเน.

ในเพราะพยัญชนะ (หลัง) แปลงสระ (อ) ซึ่งเป็นที่สุดแห่ง
ปุค คัพท เป็น อุ

วคฺติ. ปุคฺ อิจฺเจตฺส อนฺโต จ สโร พยฺยชเน ปเร อุกาโร
โทติ.

ในเพราะพยัญชนะหลัง แปลงสระซึ่งเป็นที่สุดแห่ง ปุค คัพทเป็น
อุ

อุทาทรม. ปุคฺชโน ปุคฺชโน

คำอธิบายสูตร

สูตรนี้นับว่าเกี่ยวกับ ปุค คัพทโดยเฉพาะ กล่าวคือ ปุค คัพทเมื่ออยู่รวมกับ
คัพทอื่นจะเป็น ปุค ซึ่งสูตรนี้อธิบายไว้ว่าเอา อ แห่ง ปุค คัพทเป็น อุ

ตัวอย่างเช่น

ปุค ชโน เป็น ปุคฺชโน

ปุค ฐติ เป็น ปุคฺฐติ

สูตรที่ ๕๐

- สุกต. โอ อวสฺส.
 แปลง อว เป็น โอ
- วृคฺติ อว อิจฺเจตสฺส โอการา เทโส โหติ กฺวจิ พญฺชเน
 ปเร.
 ในเพราะพยัญชนะหลัง แปลง อว เป็น โอ ไบ้บาง
- อุทาหรณ. อนฺธกาเรน โอนฺทฺธา

คำอธิบายสูตร

ในกรณีที่มีหน้าเป็น อว ศัพท์ บทหลังขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ อว ศัพท์อาจ
 กลายเป็น โอ บ้าง ตัวอย่างเช่น อวฺนฺทฺธา เป็น โอนฺทฺธา

สูตรที่ ๕๑

- สุกต. ออนุปทิจฺฐานํ วृคฺตโยกโต.
 (พึงประกอบซึ่งอุปสรรคและนิบาตทั้งหลาย) ซึ่งไม่ได้แสดง
 ไว้โดยสมควร (ด้วยสระสนธิ เป็นต้น) อันกล่าวไว้แล้ว
- วृคฺติ ออนุปทิจฺฐานํ อุนฺสฺกนฺนิปาตานิ สรสนฺธิ พญฺชนสนฺธิ
 วृคฺติสนฺธิ ยถาโยคํ โยเชตพฺพิ
 พึงประกอบ ซึ่งอุปสรรคและนิบาตทั้งหลาย ซึ่งไม่ได้แสดงไว้
 ด้วยสระสนธิ พยัญชนะสนธิ คำอธิบายสนธิทั้งหลาย ตามสมควร

คำอธิบายสูตร

เรื่องเกี่ยวกับอุปสรรคและนิบาต (เป็นต้น) ที่ไม่ได้แสดงไว้ในกัมภีร์นี้ ถ้าหากเกี่ยวเนื่องกับสนธิชนิโคโต หรือพอจะอนุโลมเข้ากับสนธิชนิโคโต ก็พึงอธิบายด้วยสนธินั้น ๆ และถือว่าเป็นสนธินั้น ๆ ด้วย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก (๒)

คำแปลและอธิบายสูตรสมาส

สูตรที่ ๒๓๓

สูตร. นามาน์ สมาส โย ยุคตฺตฺโต.

อรรถแห่งนามทั้งหลาย (อันอาจารย์) ประกอบเข้าด้วยกัน
ชื่อว่า สมาส

รูป. เตสึ นามาน์ ปยุชฺชมานปทฺตฺตานัน โย ยุคตฺตฺโต โส
สมาสสฺสฺสฺส.

อรรถแห่งนามทั้งหลายเหล่านั้น ซึ่งเป็นบทตั้ง อันอาจารย์
ประกอบเข้าด้วยกันแล้วอันใด อรรถอันนั้นชื่อว่า สมาส

อุทาหรณ. กฐินฺสฺส หุสฺสํ กฐินฺหฺสฺสํ, อากนฺตฺกฺสฺส ภคฺตํ อากนฺตฺกฺภคฺตํ
ชีวิตฺกฺจ ตํ อินฺทฺริยฺญฺจาคี ชีวิตฺนฺทฺริยํ, สมโน จ
พฺราหฺมโน จ สมนฺพฺราหฺมณา.

คำอธิบายสูตร

สมาส คือ การนำเอาศัพท์ตั้งแต่ ๒ ศัพท์ขึ้นไปมาประกอบเข้าด้วยกันแล้ว
กลายเป็นศัพท์ใหม่ขึ้นมา โดยมากสมาสจะมี ๒ บท คือ บทหน้าและบทหลัง บทหน้า
และบทหลังมีความสัมพันธ์กันหลายลักษณะ เช่น บทหน้าทำหน้าที่ขยายบทหลังก็มี
ตัวอย่างเช่น มหนฺโต ปุริโส มหาปุริโส บทหน้าเป็นเจ้าของบทหลังก็มี เช่น
รณฺโญ ปุตฺโต ราชปุตฺโต หรือทั้งบทหน้าและบทหลังมีฐานะเสมอกันย่อเข้าด้วยกัน
กวย จ ศัพท์ก็มี เช่น สมโน จ พฺราหฺมโน จ สมนฺพฺราหฺมณา

สูตรที่ ๒๗๔

- สุตค. เศสํ วิกตฺตโย โลปา จ.
 ลบวิกตติแห่งบทสมาสทั้งหลายเหล่านั้นควย
- วคฺติ. เศสํ ยุตฺตคฺคานํ สมาสานํ วิกตฺตโย โลปา จ.
 มีการลบวิกตติแห่งบทสมาสทั้งหลายเหล่านั้น ซึ่งมีอรรถ
 อันอาจารย์ประกอบแล้วควย
- อุทาหรณ. กรฺนินฺสฺสํ หุสฺสํ กรฺนินฺหุสฺสํ
 อากนฺคฺคฺกฺสฺสํ ภคฺคํ อากนฺคฺคฺกฺคฺคํ

คำอธิบายสูตร

บทหน้าและบทหลังของสมาสเป็นลิงค์ วจนะ และวิกตติเดียวกันก็มี เป็น
 วิกตติเดียวกัน แต่ต่างลิงค์กันก็มี ตัวอย่างเช่น ทหโร จ สามเนโร จ
 ทหสามเนรา, ทาสี จ ทาสา จ ทาสีทาสา นอกจากนั้น ในบางครั้งบทหน้า
 อาจจะเป็นวิกตติใดวิกตติหนึ่ง ตั้งแต่ทุติยวิกตติถึงสัทตมีวิกตติ ส่วนบทหลังเป็นนาม
 หรือคำอื่นใด ที่เป็นปรุมาวิกตติก็ได้ ตัวอย่างเช่น กรฺนินฺสฺสํ หุสฺสํ กรฺนินฺหุสฺสํ,
 อากนฺคฺคฺกฺสฺสํ ภคฺคํ อากนฺคฺคฺกฺคฺคํ เป็นต้น ในลักษณะดังกล่าวมาแล้วนี้ เมื่อเป็นคำ
 สมาสแล้ว ไวยากรณ์บาลีถือว่า ไก้มีการลบวิกตติของบทหน้าเสียก่อน แล้วจึงนำมา
 เชื่อมเข้าด้วยกัน

สูตรที่ ๒๗๕

- สุตค. ปกฺคี จสฺสํ สรฺนคฺสฺสํ
 (เมื่อวิกตติถูกลบแล้ว) สระที่สุกศัพท์นั้นคงมีรูปตามเดิม

รูปทศ. ลุคคาทีสุ วิภคทีสุ อสุส สมาสปทสุส สรบนคสุส ลิงคสุส
ปกติรูปา โหนติ.

เมื่อวิภคตีถูกลบแล้ว ลิงค์แห่งบทสมาส อันมีสระเป็นที่สุด
ย่อมมีรูปเป็นปกติ

อุทาหรณ. จกขุจ โสณฺญ จ จกขุโสณํ
มฺขุจ นาสิกฺขฺยจ มฺขุณาสิกํ
ภฺยฺโย ปุคฺโต ราชนฺปุคฺโต

คำอธิบายสูตร

ตามปกติบทหลังของสมาสเท่านั้นที่จะแจกวิภคตีได้ เพราะฉะนั้น บทหลัง
ของสมาสเท่านั้นที่จะบอกลิงค์ วจนะ และวิภคตีของบทสมาส ตัวอย่างเช่น ภฺยฺโย
ปุคฺโต ราชนฺปุคฺโต จกขุจ นาสิกฺขฺย จ จกขุณาสิกํ ในตัวอย่างนี้อาจถือได้ว่า
ได้มีการลบวิภคตีของบทหน้าคือ ภฺยฺโย และ จกขุ เสียก่อน (ตามสูตรที่ ๒๗๔) แล้ว
จึงนำมาเชื่อมเข้าด้วยกัน แต่ลิงค์ของบทหลังคงเป็นลิงค์เดิมไม่เปลี่ยนแปลง

สูตรที่ ๒๗๖

รูปทศ. อฺปสฺสคณิปาตปฺพโก อพฺยยีภาโว.

รูปทศ. อพฺยยีภาวสมาสมิอุปสรรคหรือนิบาทอยู่ข้างหน้า
อฺปสฺสคณิปาตปฺพโก โย สมาส อพฺยยีภาวสฺยฺโย โหติ.

สมาสใดมีอุปสรรคหรือนิบาทอยู่ข้างหน้า สมาสนั้นชื่อว่า
อพฺยยีภาวสมาส

อุทาหรณ. นครสุส สมิเป วตฺตตีติ อฺปนฺครํ, ทฺรตฺสุส อภาโว
นิตฺทรณํ, ชิวฺสุส ยตฺตโก ปริจฺเฉโท ยาวจิวํ.

คำอธิบายสูตร

ลักษณะอย่างหนึ่งของอภยปีภาวสมาส คือ บทหน้าเป็นคำประเภทอภยยะ คือ คำที่ไม่ต้องแจกวิภัติ กล่าวคือ บทหน้าอาจจะเป็นอุปสรรคหรือนิบาตอย่างใดอย่างหนึ่ง บทหลังส่วนมากเป็นคำนาม อุปสรรคและนิบาตเป็นคำที่มีความหมายหลักในสมาสนี้ เพราะเวลาแปลจะต้องแปลบทหน้าก่อน ตัวอย่างเช่น อุปนกริ โกลพระนกร นิทรถั ความไม่มีความกระวนกระวาย เป็นต้น

สูตรที่ ๒๓๗

- สุตค. โส นฺุสกลิงฺโก.
อภยปีภาวสมาสนั้นเป็นนฺุสกลิงค์
- วุตติ. โส อภยปีภาวสมาโส นฺุสกลิงฺโก ว ทฺุรูปฺโพ.
อภยปีภาวสมาสนั้นพึงทราบว่าเป็นนฺุสกลิงค์เท่านั้น
- อุทาหรณ. กุมาริมชฺิกิจฺจ วุตตฺตฺติ กถา อชฺิกุมาริ.
วชฺุยา สมิเป วุตตฺตฺติ กถา อุปรวชฺุ.
คจฺุคาย สมิเป วุตตฺตฺติ กถา อุปรคจฺุค.

คำอธิบายสูตร

อภยปีภาวสมาสนิยมรูปเอกวจนะ นฺุสกลิงค์อย่างเดียว แต่ตามอุทาหรณ์ที่แสดงไว้ในสูตรนี้ชี้ให้เห็นว่า คำว่า นฺุสกลิงค์นั้นไม่ได้หมายความว่า จะเป็นได้แต่เพียง อ การันต์ (อุปคจฺุค) อย่างเดียว อาจจะเป็น อี การันต์ เช่น อชฺิกุมาริ หรือ อุ การันต์ เช่น อุปรวชฺุ ก็ได้

สูตรที่ ๒๓๘

- สุตต. ทิคุสเสถ์.
(ที่ว่ามานี้) ของทิกุสมาส (ถวย)
- วุตติ. ทิคุสส สมาสสส เอกกตัม โหติ นมุสกลิงคคฤญจ.
ทิกุสมาสยอมมีความเป็นเอกวจนะถวยความเป็นนมุสกลิงคถวย
- อุทาหรณ. ตโย โลกา ตีโลกั, ตโย ทญทา ติทญหุ
คีณิ นยนานิ ตินยณั, ตโย ลิงกา ติลิงคั

คำอธิบายสูตร

นอกจากอภัยภิภาวสมาสแล้ว ทิกุสมาส (สมาหารทิกุ) ก็นิยมรูปเอกวจนะ นมุสกลิงค เช่นเดียวกัน ตัวอย่างเช่น ตโย ทญทา ติทญหุ, ตโย โลกา ตีโลกั เป็นต้น

สูตรที่ ๒๓๙

- สุตต. ตดา ทวนฺเทเว ปาณิคุริยโยคฺคเสนางฺกขุทฺทกฺขนฺตฺกวิวิธ-
วิวิธวิสุทฺทกฺกตาทีนฺญจ
กัพฺพทีเกียวกัปป อวิยวะ เกร็องคนตรี เกร็องยนต์กคไก
อาวุชฺชองทหาร สัตว์เล็ก สิ่งที่เป็นข้าศึกกัน ธรรมที่เข้ากันได้
เป็นต้น ในทวันทวสมาสก็เหมือนกัน
- วุตติ. ตดา ทวนฺเทเว สมาสเส ปาณิคุริยโยคฺคเสนางฺกขุทฺทกฺขนฺตฺก-
วิวิธวิวิสุทฺทกฺกตฺต อิจฺเจวมาทีนั เอกกตัม โหติ
นมุสกลิงคคฤญจ.

ในวันทวสมาส ศัพท์ที่เกี่ยวกับอวัยวะ เครื่องดนตรี เครื่อง-
ยนต์กลไก อารูของทหาร สัตว์เล็ก สิ่งที่เป็นข้าศึกกัน ธรรม
ที่เข้ากันได้ เป็นต้น นิยมรูปที่เป็นเอก วจนะ นมุสกลิงค์
อย่างเกี่ยว

คำอธิบายสูตร

สูตรนี้มีความหมายเช่นเดียวกับสูตรที่ ๒๗๗, ๒๗๘ กล่าวคือ วันทวสมาส
(สมาหารวันทวะ) ซึ่งมักจะเป็นศัพท์เกี่ยวกับอวัยวะ เครื่องดนตรี เป็นต้น ก็นิยม
รูปนมุสกลิงค์ เอกวจนะ เช่นเดียวกับอัพยยีภาวสมาส ตัวอย่างเช่น จกขุญ จ
โสศญจ จกขุโสศก, มุขญจ นาสิกญจ มุขนาสิก เป็นต้น

สูตรที่ ๒๘๐

สุตค. วิภาสา รุกขคินปสุชนชฎญชนปทาที่นญจ.
คำที่กล่าวจำแนกมี ต้นไม้ หญ้า สัตว์เลี้ยง ทรัพย์ ข้าว และ
ชนบท เป็นต้น ก็เหมือนกัน

วุตติ. รุกขคินปสุชนชฎญชนปท อิจูเจวมาทินั วิภาสา เอกตุคั
โทติ นมุสกลิงคตคญจ.

ในวันทวสมาส ศัพท์ที่กล่าวจำแนกมี ต้นไม้ ๑๗ และชนบท
เป็นต้น ก็มีรูปเป็นเอกวจนะ นมุสกลิงค์

อุทานรณ. อสฺสตุโก จ กปิฏฺฐโร จ อสฺสตุถกปิฏฺฐโร อสฺสตุถกปิฏฺฐรา
วา, อโช จ อเชโก จ อเชพิกิ อเชพิกา วา,
หิรญญญจ สุวณฺญญจ หิรญญสุวณฺญิ หิรญญสุวณฺญา วา.

คำอธิบายสูตร

ในวันทวารสมาส ศัพท์ที่เกี่ยวกับต้นไม้ ภูเขา และสัตว์เลี้ยง เป็นต้น อาจจะใช้ในความหมายรวม ๆ กัน (สมาหารทวันทวะ) โดยมีรูปเป็นนผู้สกลิงค์ เอกวจนะ หรืออาจจะใช้ในความหมายทั่วไป (อสมาหารทวันทวะ) โดยมีรูปเป็นพหูวจนะ ก็ได้

สูตรที่ ๒๘๑

สุตต. ทวิปเท อุตฺยาธิกรณเ กมฺมชารโย.

กัมมชารยสมาสมิโนเพราะะบท ๒ บทที่มีลิงค์ วจนะ และ
วิภคฺติเสมอกัน

วุตฺติ. เทว ปทานิ อุตฺยาธิกรณานิ ยทา สมฺสฺสนเต ตทา โส
สมาโส กมฺมชารยสฺสญฺญ โหติ.

บทสองบท ซึ่งมีลิงค์ วจนะ และวิภคฺติเสมอกัน ถูกนำมาเชื่อม
กัน ในกาลใด ในกาลนั้น สมาสนั้นชื่อว่า กัมมชารยสมาส

อุทาหรณ. มหนฺโต จ โส ปุริโส จาติ มหาปุริโส.

กณฺโห จ สฺปโป จ กณฺหสฺปโป.

นินฺนุจ กํ อฺปฺปสฺสฺยจาติ นินฺนุปลํ.

คำอธิบายสูตร

ลักษณะสำคัญของกัมมชารยสมาส ก็คือ ประกอบด้วยบท ๒ บท (บทหน้าและ
บทหลัง) มีลิงค์ วจนะ และวิภคฺติเสมอกัน บทหน้าอาจจะเป็นคุณศัพท์ บทหลังเป็น
นาม หรือบทหน้าเป็นนาม บทหลังเป็นคุณศัพท์ หรือเป็นคุณศัพท์ทั้งสองบทก็ได้
ตัวอย่าง เช่น

มหนฺโต จ โส ปุริโส จาติ มหาปุริโส

กณฺโห จ สฺปโป จ กณฺหสฺปโป.

นินฺนุจ กํ อฺปฺปสฺสฺยจาติ นินฺนุปลํ

สูตรที่ ๒๘๒

- สุตต. สงฺขยาปุพฺโพ ทิคฺ.
 ทิคฺสมาสมีสังขยาเป็นบทหน้า
- วุตฺติ. สงฺขยาปุพฺโพ กัมมชารยสมาโส ทิคฺสุญฺโญ โทติ.
 กัมมชารยสมาสมีสังขยาเป็นบทหน้า ชื่อว่า ทิคฺสมาส
- อุทาหรณ. คีณิ มลานิ คิมลํ, คีณิ มลานิ คิณลํ, ตโย โลกา
 คีโลกิ.

คำอธิบายสูตร

ทิคฺสมาส มีลักษณะคล้ายกับกัมมชารยสมาส ตรงที่บทหน้าเป็นบทขยายของบทหลัง แตกต่างจากกัมมชารยสมาสตรงที่บทหน้าซึ่งทำหน้าที่ขยายบทหลังเป็นสังขยาบทหลังส่วนมากเป็นคำนาม การที่คำอธิบายสูตรนี้กล่าวว่า กัมมชารยสมาสมีสังขยาเป็นบทหน้า ชื่อว่า ทิคฺสมาส เป็นการยืนยันว่า ทิคฺสมาสนั้นโดยสาระสำคัญแล้วก็คือกัมมชารยสมาสชนิดหนึ่งนั่นเอง

สูตรที่ ๒๘๓

- สุตต. อุเก ทปฺปรีเส.
 ทั้งสองในคัมภีร์ปรีสสมาส (ชื่อว่า) อุภยคัมภีร์ปรีสสมาส
- วุตฺติ. อุเก ทิคฺกัมมชารยสมาสา ทปฺปรีสสุญฺญา โทติ.
 ทิคฺสมาสและกัมมชารยสมาสทั้งสอง (ซึ่งมี น อยู่ข้างหน้า)
 ชื่อว่า คัมภีร์ปรีสสมาส
- อุทาหรณ. น พฺราหฺมโณ อพฺราหฺมโณ, น วสฺโส อวสฺโส

ก็เรียกว่า สัตตมัตตปุริสสมาส เช่น ภูมิ คโต ภูมิคโต (หุติยัตตปุริส) ญญโฏ
 ปุคโต ราชปุคโต (ฉฐฐัตตปุริสสมาส)

สูตรที่ ๒๘๕

สุตต. อญฺญปทกฺเขตฺตํ พหุพฺพหิ.

ชื่อว่า พหุพพิ ในอรรถแห่งบทอื่นทั้งหลาย

วคฺติ. อญฺเฐสํ ปทานิ อคฺเขตฺตํ นามานิ ยทา สมฺสฺสนฺเต ททา
 โส สฺมาโส พหุพฺพหิสฺสุโฏ โทคิ.

ในกาลใด นามทั้งหลายถูกนำมาเชื่อมกัน (ลง) ในอรรถแห่ง
 บททั้งหลายเหล่านี้ (มีบทอื่นเป็นประธาน) ในกาลนั้นสมาส
 นั้นชื่อว่า พหุพพิสมาส

อุทาหรณ. อากฺตา สมณา อิมิ สงฺฆารามํ โสยํ อากฺตสมฺโณ
 (สงฆาราม)

ชิตานิ อินฺทฺริยานิ อนเนน สมณเณ โสยํ ชิตินฺทฺริโย (สมโณ)

ทินฺโน สุงฺโก ยสฺส โส ทินฺนสุงฺโก (ราชา)

นิกฺคตา ชนา ยสฺมา คามา โสยํ นิกฺคตชโน (คาโม)

ฉินฺนา ทคฺตา ยสฺส โส ฉินฺนทคฺโต (ปุริโส)

สมฺปนฺนานิ สสฺसानิ ยสฺมิ โส ยํ สมฺปนฺนสฺสโส (ชนปโท)

คำอธิบายสูตร

สูตรนี้ว่าด้วยความหมายของพหุพพิสมาส พหุพพิสมาสนั้น โภยกติถูกนำ
 มาใช้อย่างคุณศัพท์ โดยมีบทอื่นเป็นประธาน คำว่า พหุพพิ แปลว่า มีข้าวเปลือกมาก
 พหุพพิสมาสนั้นมีความหมายในลักษณะเป็นเจ้าของเสมอ ดังนั้น เมื่อแปลเป็นไทย
 จะมีคำว่า "มี" อยู่ข้างหน้า พหุพพิแบ่งออกเป็น ๖ อย่างตามวิภคติ (หกเว้น

ปฐมาวักตติ) คือ พุติยา พุพพิติ ถึง สัตตมีพพพิติ ตัวอย่างเช่น จิตินทรีย์โย
(สมโน) (ตคิยาพพพิติ) สมปนฺนสฺสโส (ชนปโท) (สัตตมีพพพิติ)

สูตรที่ ๒๘๖

สุตต. นามานํ สมุจฺจโย ทวนฺทโว.

การรวมนามทั้งหลายชื่อว่า ทวันทวสมาส

วุตติ. นามานํ เอกวิกตฺติกานํ โย สมุจฺจโย โส ทวนฺทวสฺสญฺเ.

การรวมนามทั้งหลายที่มีวิกตติเดียวกัน (เข้าด้วยกัน) ชื่อว่า
ทวันทวสมาส

อุทาหรณ. จนฺทิมมา จ สุริโย จ จนฺทิมสุริยา.

สมโน จ พฺราหฺมโน จ สมณพฺราหฺมณา

คำอธิบายสูตร

ทวันทวสมาส คือ สมาสที่ประกอบขึ้นจากนามตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไป โดยมาก
บทหน้าเป็นนาม บทหลังก็เป็นนาม มีวิกตติและวจนะเสมอกัน ทั้งบทหน้าและบทหลัง
มีความหมายสมบูรณ์ในตัวเอง แต่เมื่อรวมเป็นบทสมาสแล้ว จะมีความหมายคล้ายมี
"และ" (จ) เป็นคำเชื่อม ตัวอย่างเช่น จนฺทิมมา จ สุริโย จ จนฺทิมสุริยา,
จกฺกญฺจ โสตฺถฺจ จกฺขุโสคํ

ทวันทวสมาส แบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ สมาหารทวันทวะ คือ ทวันทวสมาส
ที่มีรูปเป็นเอกวจนะ นุสฺสกลิงค์ อย่างเกี่ยว และอสมาหารทวันทวะ คือ ทวันทวะที่ไม่
นิยมรูปนุสฺสกลิงค์ เอกวจนะ ดังไกล่าวมาแล้ว กล่าวคือ จะเป็นเอกวจนะ หรือ
พหุวจนะก็ได้

สูตรที่ ๒๘๓

- สุตต. มหัตถิ มหา อุตฺตยาธิกรณเ ปเท.
 แปลงมหนต คัพพัตถิเป็น มหา ในเพราะบทที่มีลึงค์วจนะและ
 วิภคฺติเสมอกัน
- วุตฺติ. เถสฺ มหนตสทฺทานํ มหาอาเทโส โหติ อุตฺตยาธิกรณเ
 ปเท.
 แปลงมหนต คัพพัตถิทั้งหลายเหล่านั้นเป็นมหา ในเพราะบทอันมี
 วิภคฺติและวจนะเสมอกัน
- อุทาหรณ. มหนโต เอว ปุริโส มหาปุริโส
 มหตี เอว เทวี มหาเทวี

คำอธิบายสูตร

กัมมจารยสมาสประกอบด้วยบทสองบท ซึ่งมีลึงค์วจนะและวิภคฺติเสมอกัน
 บทหนึ่งทำหน้าที่ขยายอีกบทหนึ่ง แต่ถาหากว่าบทหน้าเป็น มหนต คัพพัตถิ เมื่อเข้าสมาส
 แล้ว มหนต คัพพัตถิจะเปลี่ยนรูปเป็น มหา ตัวอย่างเช่น มหนโต ปุริโส เป็น
 มหาปุริโส เป็นต้น

สูตรที่ ๒๘๔

- สุตต. อิตฺติยภาสิตปุมิตฺถิ ปุมา ว เจ.
 หากในอิตฺถิลิงค์ คัพพัตถิที่เป็นอิตฺถิลิงค์ อันมี ปฺุลึงค์ถูกกล่าว
 (ก่อน) เป็นเหมือนปฺุลึงค์
- วุตฺติ. อิตฺติยํ อุตฺตยาธิกรณเ ปเท ปุพฺเพ เจ ภาสิตปุมา อิตฺถิ
 ปุมา ว ทฏฺฐุโพ.

ในเพราะบทอันมีลิงค์ วจนะและวิภคฺติเสมอกันในอิทธิลิงค์
 กัณฑ์ที่เป็นอิทธิลิงค์ ถ้ามีกัณฑ์ที่กล่าวมูลิงค์ก่อน ฟังทราบว่า
 เป็น มูลิงค์

อุทาหรณ. ทีฆา ชงฺฆา ยสฺส ปุริสฺสฺส โสย
 ทีฆชงฺโฆ (ปุรีโส)
 กลฺยาณา ภริยา ยสฺส ปุริสฺสฺส โสย
 กลฺยาณาภริโย (ปุรีโส)

คำอธิบายสูตร

สูตรนี้ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับพหูพหิสมาส กล่าวคือ ถ้าดูที่บทวิเคราะห์ของ
 สมาส จะสังเกตเห็นว่า บทหน้าและบทหลังของพหูพหิสมาสมีวิภคฺติ วจนะ และลิงค์
 เสมอกัน โดยที่บทหนึ่งทำหน้าที่ขยายอีกบทหนึ่ง เมื่อสมาสกันแล้ว บทหลังของสมาส
 จะมีลิงค์ วจนะ และวิภคฺติเหมือนกับบทที่แปลก่อน (ประธาน) ทั้งนี้เพราะว่า
 พหูพหิสมาสเป็นสมาสที่ใช้อย่างคุณศัพท์ ฉะนั้น ถ้าอัญญาบทหรือตัวประธานเป็นเพศชาย
 บทสมาสก็ตองเป็นเพศชายด้วย แม้เดิมจะเป็นเพศหญิงก็ตาม ตัวอย่างเช่น กลฺยาณ
 ภริยา เป็น กลฺยาณาภริโย (ปุรีโส) บทสมาสมีรูปเป็นมูลิงค์ เพราะเป็นคุณศัพท์ขยาย
 (ปุรีโส) ซึ่งเป็นมูลิงค์

สูตรที่ ๒๘๙

สุตฺต. กมฺมฉารยสฺสฺสฺสฺส จ
 ในสมาสที่ชื่อวากัมมฉารยสมาสกาย

วฺจฺจติ. กมฺมฉารยสฺสฺสฺสฺส จ สมาสเ อิตฺถิณิ วุตฺตมาเน ทฺลฺยาฉิกรเ
 ปเท สเจ ปุพฺเพ ภาสีทปฺมา อิทานิ อิตฺถิวาจโก โส
 ปฺมาว ทฺลฺรฺพฺโพ.

ในเพราะบทอันมีลิงค์ วจนะ และวิภัติเสมอกัน อันเป็นไปใน
อิตถीलิงค์ ในกัมมธารยสมาส ศัพท์บอกอิตถीलิงค์ ถ้าหากมีศัพท์
ซึ่งเดิมเป็นปูลิงค์เป็นบทหน้า ฟังทราบว่าเป็นปูลิงค์

อุทาหรณ. พุราหมณี จ สา ทาริกา จาคี พุราหมณพาริกา.
ชตฺติยา เอว กญฺญา ชตฺติยกญฺญา.

คำอธิบายสูตร

ถ้าบทหน้าเดิมเป็นปูลิงค์ แม้สมาสกับบทหลังที่เป็นอิตถीलิงค์ ก็จะมีรูปเป็น
ปูลิงค์ตามเดิม สูตรนี้ต้องการอธิบายบทวิเคราะห์ของกัมมธารยสมาส ซึ่งในบท
วิเคราะห์ของกัมมธารยสมาสนั้น บทหน้าและบทหลังมีลิงค์ วจนะ และวิภัติเสมอกัน
ในกรณีที่บทหน้ามาจากศัพท์ที่เป็นปูลิงค์ แต่ได้เปลี่ยนรูปไปเป็นอิตถीलิงค์ในบทวิเคราะห์
ตามบทหลัง เมื่อเข้าสมาสแล้ว นามบทหน้าจะต้องเปลี่ยนรูปเป็นปูลิงค์ตามเดิม

ตัวอย่างเช่น

พุราหมณี ทาริกา = พุราหมณพาริกา
ชตฺติยา เอว กญฺญา = ชตฺติยกญฺญา

สูตรที่ ๒๕๐

สุตฺต. อตฺตุนนฺสฺส ตปฺปฺริเส.

ในคัมปฺริสสมาส แปลง น เป็น อ

วฺตฺติ. นฺสฺส ปทฺสฺส ตปฺปฺริเส อุตฺตรปเท อตฺถํ โทติ.

ในเพราะบทหลังในคัมปฺริสสมาส แปลง น ศัพท์เป็น อ

อุทาหรณ. น พุราหมโณ อพุราหมโณ

น วสฺโส อวสฺโส

น ปญฺจภิกฺขุ อปญฺจภิกฺขุ

คำอธิบายสูตร

สูตรนี้เป็นคำอธิบายของสูตร ๒๘๓ ซึ่งว่าด้วยอุภยัตถิปุริสสมาส หรือ
 นบุพพทกัมมธารยสมาส ซึ่งเป็นสมาสที่มี น กัณฑ์เป็นบทหน้า สูตรนี้ต้องการบอก
 ให้ทราบว่า น กัณฑ์นั้น เมื่อเข้าสมาสแล้วจะกลายเป็น อ ถ้าอยู่หน้ากัณฑ์ที่ขึ้นต้นด้วย
 พยัญชนะ

ตัวอย่างเช่น

น พราหมโณ อพราหมโณ.

สูตรที่ ๒๘๑

สุตฺต.

สเว อน

แปลง (น) เป็น อน ในเพราะสระ

วฺตฺติ.

นสฺส ปทสฺส ตปฺปฺริเส สบฺพสฺเสว อนาเทโส โหติ
 สเว ปเว.

ในเพราะสระหลัง แปลง น กัณฑ์ทั้งหมดเป็น อน ใน
 ตัปฺปฺริสสมาส

อุทาหรณ. น อสฺโส อนสฺโส

น อีสฺสโร อนีสฺสโร

คำอธิบายสูตร

ในกรณีของสูตรที่ ๒๘๐ ถ้าบทหลังขึ้นต้นด้วยสระ น กัณฑ์จะกลายเป็น อน
 ตัวอย่างเช่น น อสฺโส เป็น อนสฺโส เป็นต้น

สูตรที่ ๒๘๒

สุตต. กท กุสฺส.

แปลง ก เป็น กท

วุตติ. กุ อิจฺเจตฺสฺส ทปฺปฺริเส กท โหติ สเร ปเร.

ในเพราะสระหลัง ในคัมภีร์ปริสสมาส แปลง กุ เป็น กท

อุทาหรณ. ชิกฺขุณฺณํ อนฺนํ กทฺถนํ, ชิกฺขุณฺณํ อสนฺนํ กทฺสฺสนฺนํ.

คำอธิบายสูตร

สูตรนี้เกี่ยวกับกฏพพบทกัมมชารยสมาส ตามนัยแห่งคัมภีร์สัททนิติ แต่ในคัมภีร์นี้ท่านจัดเป็นคัมภีร์ปริสสมาส บทหน้าของกฏพพบทเป็น กท ซึ่งถือว่าแปลงมาจาก กุ บทหลังเป็นนามที่ขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ ตัวอย่างเช่น กทฺถนํ (กุ อนฺนํ) คำว่า กุ ในที่นี้มีความหมายว่า น่าเกลียด เสีย ไม้ก็ กังนํ ในบทวิเคราะห์ท่านจึงใช้คำว่า ชิกฺขุณฺณํ แทน เช่น ชิกฺขุณฺณํ อนฺนํ กทฺถนํ เป็นต้น

สูตรที่ ๒๘๓

สุตต. กาทฺปฺตฺเตสุ.

แปลง กุ ศัพท์เป็น กาท ในอรรถว่า เล็กน้อยด้วย

วุตติ. กุ อิจฺเจตฺสฺส กาทฺเตโส โหติ อปฺตฺเตสุ.

แปลง กุ เป็น กาท ในอรรถว่าเล็กน้อย

อุทาหรณ. อปฺปกํ ลวณํ กาลวณํ, อปฺปกํ ฉนํ กาชนํ.

คำอธิบายสุตร

ในกรณีของสุตรที่ ๒๕๒ กุศัพท์อาจจะเปลี่ยนรูปเป็น กา กามีความหมายว่า เล็กน้อย (อปป) ตัวอย่างเช่น กาลวน (อปปก ลวน) กาชน (อปปก ชน)

สุตรที่ ๒๕๔

- สุตค. กุจิ สมาสนตคตทานมการนุโต.
 เอาสระที่สุกของศัพท์ที่เข้าสมาสแล้วเป็น อ บางแห่ง
- วคตติ. สมาสนตคตทาน นามานัน อนุโต กุจิ อกาโร โหติ.
 เอาสระที่สุกแห่งนามทั้งหลาย อันเข้าสมาสแล้วเป็น อ ในที่
 บางแห่ง
- อุทาหรณ. เทวานัน ราชา เทวราโช, เทวราชา.
 เทวานัน สขา เทวสโช, เทวสขา.

คำอธิบายสุตร

สมาสที่ใช้อย่างคุณศัพท์ เช่น พหูพหิสมาส เป็นต้น จะมีลิงค์ วจนะ และวิภคิตีเหมือนกับประธาน คือ ถ้าประธานเป็นลิงค์โค สมาสที่เป็นบทขยายก็เป็นลิงค์นั้นด้วย แต่สมาสที่ใช้อย่างนาม เช่น ทวันทวสมาส อพยยัภาวสมาส และ ทิคุสมาส เป็นต้น มักจะมีรูปเป็น อ การันต์ในมุสิกหรือในมุสกลิงค์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นส่วนใหญ่ เช่น เทวราโช เทวราชา (มุสิก) จกุชุโสค (มุสกลิงค์) เป็นต้น

สุตรที่ ๒๕๕

- สุตค. นทิมहा.
 แต่หน้าศัพท์ (ลง ก ปัจจัย)

- วृत्ติ. นทิมหา จ กปฺปจฺจโย โหติ สมาสฺนเต.
 ลง ก ปัจจัย แต่หน้าทศิ ศัพท์ (เป็นต้น) ในที่สุดแห่ง
 (พหูพหิ) สมาส
- อุทาหรณ. พหฺโว กนฺติโย ยสฺส โสยํ พหฺวกนฺติโก.
 พหฺโว นาริโย ยสฺมิ โสยํ พหฺวนาริโก.
 พหฺโว นทฺิโย ยสฺมิ โสยํ พหฺวนทฺิโก.

คำอธิบายสูตร

เนื่องจากพหูพหิสมาสเป็นสมาสที่ใช้อย่างคุณศัพท์ ดังนั้นจึงมีวิธีลงปัจจัยท้ายบทหลังของสมาส ซึ่งเดิมเป็นลิงค์และการันต์อื่นจากลิงค์ และการันต์ของอัญญาสูตรนี้ยกนทศิศัพท์เป็นบทตั้ง โดยอธิบายว่าลง ก ปัจจัยท้ายนทศิศัพท์ แต่ท่านก็ให้ตัวอย่างไว้หลายตัวอย่าง เช่น พหฺวนทฺิโก พหฺวนาริโก เป็นต้น

สูตรที่ ๒๕๖

- สุกต. ชายาย ตฺุฑฺธานิ ปติมฺหิ.
 ในเพราะปติ ศัพท์ แปลง ชายาศัพท์เป็น ตฺุฑฺ และชานิ.
- วृत्ติ. ชายา อิจฺเจตาย ตฺุฑฺ ชานิ อิจฺเจเต อาเตสา โหนฺติ.
 ปติมฺหิ ปเร สมาสฺนเต
 ในเพราะปติ ศัพท์ข้างหลัง ในที่สุดแห่งสมาส แปลง ชายา
 ศัพท์เป็น ตฺุฑฺ และ ชานิ.
- อุทาหรณ. ชายา จ ปติ จ ตฺุฑฺมฺปติ.
 ชายา จ ปติ จ ชานิปติ.

คำอธิบายสูตร

ชยา แปลว่า ภรรยา ปติ แปลว่าสามี เมื่อนำมาสมาสกัน ชยาศัพท์
เปลี่ยนรูปเป็น ชุฑ์ บ้าง ชานี บ้าง

ตัวอย่างเช่น

ชยา + ปติ = ชุฑุมชานี

ชยา + ปติ = ชานิปติ

อุทาหรณ์ที่แสดงไว้นี้ว่าเป็นลักษณะของวันทวสมาสโดยแท้

สูตรที่ ๒๘๗

สุตค. ชนุมหา จ.

(ลง อา ปัจจัย) แตนหน้า ชนุ ศัพท์ทว

วสุตค. ชนุมหา จ อปาจโย โหติ.

ลง อา ปัจจัย แตนหน้า ชนุ ศัพท์ทว

อุทาหรณ. กณทีโว ชนุ ยสุส โสย กณทิวชานวา (ปุริโส)

คำอธิบายสูตร

ในกรณีทีบทหลังเป็น ชนุ ศัพท์ มีการแปลง จู แห่ง ชนุ ศัพท์เป็น ว
แล้วลง อา ปัจจัย ใกรูปเป็น ชนวา ตัวอย่างเช่น กณทิวชานวา (ปุริโส) บุรุษผู้มี
ชนุศิกรูปปลา เป็นต้น สูตรนี้นับว่าเกี่ยวกับ ชนุ ศัพท์โดยเฉพาะ

สูตรที่ ๒๘๘

สุตค. อัม วิกตึนณการณตา อพยยีกาวา.

(แปลงเป็น) อัม วิกตติ เพราะอพยยีกาวสมาส อันเป็น อ
การันต์

วฤคฺติ. คฺตฺมา อการนฺตา อพฺยयीภาวสฺมาสา ปฺราสํ วิภคฺตึนํ
กวฺจิ อํการาเทโส โหติ.

เพราะอัพยयीภาวสฺมาส อันเป็น อ การันต์นั้น แผลงวิภคฺติ
หลังให้เป็น อ บ้าง

อุทาหรณ. จิตฺตมชฺชิจฺจ ปวตฺตณฺติ ธมฺมา อธิจฺจิตฺตํ, วุฑฺฒานํ ปฏิปาทฺธิยา
เย เย วุฑฺฒา พฺราหมณา นิสฺสิตฺตฺติ ยถาวุฑฺฒํ.

คำอธิบายสูตร

อัพยयीภาวสฺมาสนิยมรูปที่เป็น อ การันต์ นฺฺสกลิงค์ เอกวจนะ อย่างเดียว
ดังนั้น สูตรนี้จึงกล่าวว่าแผลงวิภคฺติหลังของอัพยयीภาวสฺมาสเป็น อ ตัวอย่างเช่น
ยถาวุฑฺฒํ (ตามลำดับ) เป็นต้น

สูตรที่ ๒๔๕

สุตฺต. สโร รสฺโส นฺฺสเก.

รัสสระในนฺฺสกลิงค์

วฤคฺติ. นฺฺสเก วตฺตมานสฺส อพฺยयीภาวสฺมาสฺส สโร รสฺโส โหติ.

รัสสระแห่งอัพยयीภาวสฺมาส อันเป็นไปในนฺฺสกลิงค์เสีย

อุทาหรณ. อิตฺถิมชฺชิจฺจ กถา วตฺตคฺคฺติ อธิคฺคฺติ. กุมารียํ อชฺชิจฺจ

กถา วตฺตคฺคฺติ อชฺชิกุมาริ

คำอธิบายสูตร

โดยปกติ อัพยयीภาวสฺมาสจะมีรูปเป็น ปฺรฺมาวิภคฺติ เอกวจนะ อ การันต์
นฺฺสกลิงค์ ตามนัยแห่งสูตรที่ ๒๔๔ แต่บางครั้งอาจจะเป็นรูปอื่น เช่น อ การันต์
อู การันต์ ได้ ดังนั้น ถ้าหากบทหลังเป็นศัพท์ที่ลงท้ายด้วย อี หรือ อู มาก่อน เมื่อ

เข้าสมาสแล้ว ต้องรัสสะ อี ให้เป็น อิ รัสสะ อุ ให้เป็น อุ ทั้งนี้เพราะว่า นบุสก-
 ลิงค์มีไคเพียง ๓ รูปเท่านั้น คือ อ อิ อุ ตัวอย่างเช่น อธิ + อิตฺติ เป็น
 อธิติ อุป + วฐุ เป็น อุปวฐุ เป็นต้น

สูตรที่ ๓๐๐

สุตต. อญฺญสุมา โลโปจ.

เพราะ (อพยยิภาวสมาส) ชนิดอื่น ลบ (วิภคฺติ) ด้วย

วคฺติ. อญฺญสุมา อพยยิภาวสมาสา อนการนฺตา ปราลํ วิภคฺตินํ
 โลโป โหติ.

เพราะอพยยิภาวสมาสชนิดอื่น อันมีไช อ การันต์ ลบวิภคฺติ
 ทั้งหลายข้างหลังเสีย

อุทาหรณ. อิตฺติยมธิกิจฺจ กถา วคฺตคฺติ อธิติ.

กุมารियมธิกิจฺจ กถา วคฺตคฺติ อธิกุมาริ.

วชฺชยา สมิเป วคฺตคฺติ กถา อุปวฐุ

คำอธิบายสูตร

ลักษณะเฉพาะของอพยยิภาวสมาสอย่างหนึ่งก็คือ บทหน้าเป็นอุปสรรคหรือ
 นิบาต บทหลังเป็นนาม แต่ถาสั่งเกิดอุปทวิเคราะห์จะเห็นว่า บทหลังของบทสมาส
 จะอยู่ข้างหน้า ตัวอย่างเช่น วชฺชยา สมิเป วคฺตคฺติ กถา อุปวฐุ ในกรณีนี้
 คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีถือว่าได้มีการลบวิภคฺติเดิมของบทหลังที่อยู่ในบทวิเคราะห์เสียก่อน
 แล้วจึงนำมาสมาสกัน และดำเนินการตามสูตรที่ ๒๕๕ ดังกล่าวมาแล้ว

ภาคผนวก (๓)

- สระ** สระ แปลว่า เสียง ได้แก่เสียงที่เปล่งออกมาโดยปราศจากการกัก และการเสียดสีในช่องปาก นับเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางเสียงของภาษา สระอาจหมายถึงเครื่องหมายใช้แทนหน่วยเสียงสระของภาษาแต่ละภาษา สระในภาษามาลายมี ๔ ตัว คือ อ อา อิ อี อู อุ เอ โอ
- สวรรณะ** สระที่มีวิธีทำเสียงอย่างเดียวกัน เกิดในฐานเดียวกัน ต่างกันเฉพาะที่เสียงหนึ่งเป็นรัศสะ อีกเสียงหนึ่งเป็นทิมะ หมายถึงสระที่เป็นคู่ ๆ กัน ๓ คู่ คือ อ อา เรียกว่า อวรรณะ อิ อี เรียกว่า อีวรรณะ อู อุ เรียกว่า อูวรรณะ
- อสวรรณะ** หมายถึง สระที่ไม่มีเสียงร่วม หรือไม่มีคู่อย่างทีกล่าวมาแล้ว โดยเหตุที่เกิดต่างฐานกัน และมีวิธีทำเสียงไม่เหมือนกัน ได้แก่ สระ เอ โอ
- สนธิ** สนธิ แปลว่า วางไว้ด้วยกัน (ส + ธา) คือ การที่ศัพท์สองศัพท์ ศัพท์หนึ่งซึ่งออกเสียงก่อน (ปฐมจุจวาริต์ ปุพฺพ) เรียกว่าบทหน้า หรือศัพท์หน้า ศัพท์ที่ออกเสียงทีหลัง (ปัจฉมา จุจวาริต์ ปรี) เรียกว่าบทหลัง หรือศัพท์หลังอยู่ใกล้กัน แล้วเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเสียงขึ้น อย่างไรก็ตาม ไวยากรณ์บาลีถือว่า แม้จะอยู่ใกล้กัน เลย ๆ ไม่เปลี่ยนแปลงเสียงก็เรียกว่า สนธิได้เหมือนกัน เรียกว่า ปกตีสนธิ
- สระสนธิ** คือ การที่บทหน้าและบทหลังอยู่ใกล้กัน บทหน้าลงท้ายด้วยสระ บทหลังก็ขึ้นต้นด้วยสระ แล้วเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเสียงขึ้น หรืออาจจะไม่เปลี่ยนแปลงเลยก็ได้

- พยัญชนะสนธิ ลักษณะของพยัญชนะสนธิ คือ บทหน้าลงท้ายด้วยสระ บทหลังขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ ทั้งบทหน้าและบทหลังอยู่ใกล้กัน จะมีการเปลี่ยนแปลงเสียงหรือไม่ก็ตาม
- นิคคหิตสนธิ ลักษณะของนิคคหิตสนธิ คือ บทหน้าลงท้ายด้วยนิคคหิต บทหลังขึ้นต้นด้วยสระหรือพยัญชนะอยู่ใกล้กัน จะเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเสียงหรือไม่ก็ตาม จัดเป็นนิคคหิตสนธิ
- สมาส คือ การที่นำเอาศัพท์ตั้งแต่ ๒ ศัพท์ขึ้นไปมารวมเข้าเป็นบทเดียวกัน กลายเป็นคำใหม่ขึ้นมา
- มาตรา (มุต) ระยะเวลาในการออกเสียงสระสั้นยาว อีกนัยหนึ่ง มาตรา หมายถึงช่วงความสั้นยาวของเสียง ก็มีวิโยการณบาลีถือว่า สระเสียงสั้น (รัสสะ) มีความยาว ๑ มาตรา สระเสียงยาว (ทีฆะ) มีความยาว ๒ มาตรา
- รัสสะ สระที่มีเสียงสั้น เพราะใช้เวลาในการออกเสียงเพียง ๑ มาตรา สระเสียงสั้นในภาษาบาลีมี ๓ ตัว คือ อ อิ อุ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสนธิ รัสสะ หมายถึงการทำสระเสียงยาวให้มีเสียงสั้น
- ทีฆะ สระที่มีเสียงยาว คือ สระที่ใช้เวลาในการออกเสียงนานกว่ารัสสะ—สระถึง ๑ เท่าตัว คือ ๒ มาตรา สระเสียงยาวในภาษาบาลีมีทั้งหมด ๕ ตัว คือ อา อี อุ เอ โอ ในวิธีสนธิ ทีฆะ หมายถึงการทำสระเสียงสั้นให้เป็นเสียงยาว
- ลหุ แปลว่า เบา คือ สระที่มีเสียงเบา ได้แก่ สระที่เป็นรัสสะ ไม่มีพยัญชนะสังโยคอยู่ข้างหลัง
- ครุ แปลว่า หนัก คือ สระที่มีเสียงหนัก ได้แก่ สระเสียงยาวทุกเสียง และสระที่เป็นรัสสะมีพยัญชนะสังโยคอยู่เบื้องหลัง กล่าวตามนัยแห่ง

ฉันทลักษณ์ กรุมี ๕ อย่าง คือ สระที่เป็นรัสสะมีพยัญชนะสังโยค
อยู่ข้างหลัง ๑ (สโยคาคิจ) สระที่เป็นที่สะทุกเสียง ๑ (ทีโฆ จ)
สระที่เป็นรัสสะมีนิคคหิตอยู่ข้างหลัง ๑ (นิคคหิตปรครุ) สระที่เป็น
ครุ (รัสสะ) แต่อยู่ท้ายบาทก็จัดว่าเป็นกรุควย (ปาหนตครุ)

สโยคาคิจ ทีโฆ จ นิคคหิตปร โจ โย

ครุวโก ปาหนโต วา รัสโสญโญ มตุทโก รุช.

พยัญชนะ

พยัญชนะ แปลว่า ทำให้เนื้อความปรากฏ ทั้งนี้เพราะว่า ถึงแม้สระ
จะออกเสียงได้เอง แต่ถ้ามไม่มีพยัญชนะเข้าอาศัยแล้ว ย่อมแสดง
เนื้อความไม่ชัด ยากที่จะสังเกตได้ ตามลักษณะของการออกเสียง
พยัญชนะไ้แก่ เสียงที่ลมที่ใช้ในการออกเสียง ถูกสะกັดกัน หรือ
กล่อมเกล้าให้เปลี่ยนแปลงไปจนมีลักษณะต่าง ๆ เช่น เสียงระเบิด
เสียงเสียดแทรก เป็นต้น ในแง่ภาษานั่งสือ พยัญชนะคือเครื่อง-
หมายไขแทนหน่วยเสียงพยัญชนะในแต่ละภาษา

อักษสระ

อักษสระ แปลว่า กิ่งสระ ภาษาสันสกฤตเรียกว่า อนตสสท แปลว่า
ตั้งอยู่ระหว่างสระกับพยัญชนะ ไวยากรณ์สันสกฤตถือว่า พยัญชนะ
๔ ตัว คือ ย ร ล ว เป็นอักษสระ เพราะ ย มีกำเนิดมา
จาก อิ อี เอ ร มีกำเนิดมาจาก ฤ ฤา ล มีกำเนิดมาจาก
ภ ภา และ ว มีกำเนิดมาจาก ฌ ฌ โอ สมเด็จพระมหาสมณ-
เจ้า ทรงประธานอธิบายไว้ว่า พยัญชนะ อวรรคทุกตัว ยกเว้น อ
เป็นอักษสระ เพราะพยัญชนะเหล่านี้บางตัวออกเสียงควบคล้ำกับ
พยัญชนะตัวอื่นได้ บางตัวแม้เป็นตัวสะกดก็ออกเสียงหน่วยหนึ่ง พอให้
รู้ว่าตัวนั้นสะกด

โฆสะ แปลว่า เสียงก้อง ไค้แก่ เสียงที่เกิดการสั่นสะบัดที่เส้นเสียง ในขณะที่ออกเสียง เพราะกระแสลมที่ผ่านจากปอดถูกปิดกั้นแล้วปล่อยให้มีทางลมผ่านออกมาเพียงเล็กน้อย ทำให้กระแสลมเสียดทานกับเส้นเสียงแรงจนเกิดการสั่นสะเทือนที่เส้นเสียง ถ้าหากใช้มือจับบริเวณลูกกระเดือกจะรู้สึกไค้

พยัญชนะที่ ๓ ๔ ๕ ในวรรคทั้ง ๕ และ ย ร ล ว ห พ รวมทั้งสระทุกตัวจัดเป็น โฆสะ

อโฆสะ แปลว่า เสียงไม่ก้อง คือ เสียงที่เปล่งออกมาในลักษณะที่เส้นเสียงเปิด ลมที่ผ่านออกมาจากปอดไม่ถูกปิดกั้น จึงไม่มีการสั่นสะเทือนของเส้นเสียง

พยัญชนะที่ ๑ ๒ ในวรรคทั้ง ๕ และ ส จัดเป็น อโฆสะ

สติดิล เป็นชื่อของพยัญชนะชนิดหนึ่ง ซึ่งเวลาออกเสียงไม่มีกลุ่มลมคึดตามออกมาทางปาก หรืออีกนัยหนึ่ง หมายถึงพยัญชนะที่ไม่มีเสียง ห ฉนวก พยัญชนะสติดิลในภาษาบาลี ไค้แก่ พยัญชนะที่ ๑ ๓ ๕ ในวรรคทั้ง ๕

ฉนิต แปลว่า เสียงหนัก หมายถึงเสียงที่มีกระแสลมหรือกลุ่มลมพุ่งออกมาทางปากอย่างแรง ในขณะที่ออกเสียง อีกนัยหนึ่ง พยัญชนะฉนิตก็คือ พยัญชนะสติดิลที่มีเสียง ห ฉนวกนั่นเอง พยัญชนะฉนิตในภาษาบาลี ไค้แก่ พยัญชนะที่ ๒ ๔ ในวรรคทั้ง ๕

ประวัติการศึกษา

นายทองพูล บุญมาดิก เกิดวันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๔ ที่บ้าน
 เจ้าฟ้า ตำบลสวนดอกไม้ อำเภอสายบุรี จังหวัดกระบี่ บรรพชาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗
 สอบได้เปรียญธรรม ๒ พ.ศ. ๒๕๐๕ สำเร็จการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศาสน-
 ศาสตร์บัณฑิต จากสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย สถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษา
 ของคณะสงฆ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ สำเร็จปริญญาการศึกษาบัณฑิต จากวิทยาลัยวิชาการ
 ศึกษาประสานมิตร (ปัจจุบันมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒
 ปัจจุบันรับราชการในตำแหน่งอาจารย์ ภาควิชาปรัชญาและศาสนา วิทยาลัยครูสวนกุหลาบ
 กรมการฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ.

ศูนย์วิทยพัชร์พยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย